
Željko
KLAIĆ

MATKO LAGINJA I
POLITIČKO-
GOSPODARSKI
PROBLEMI ISTRE
U XX. STOLJEĆU

Već je Otokar Keršovani naveo da Matko Laginja predstavlja simbol hrvatske nacionalne borbe u Istri, u vrijeme prijelaza XIX. u XX. st., te da je Laginjin društveni smisao, bio u naporu da se hrvatsko seljaštvo oslobodi vlasti i njemačko-talijanske birokracije, te da se oslobodi veleposjednika i gradskih lihvara, većinom Talijana i talijanaša. Ali da isto tako društveni razvitak istarskih Hrvata do početka Prvog svjetskog rata, znači i kraj narodnjačko-pravaške ere Matka Laginje.¹

Narodni pokret Hrvata i Slovenaca u Istri na kraju XIX. i početkom XX. st., obilježen je krizom, prvenstveno političkih rezultata. Na liburnijskom prostoru, potpomognut od talijanske nacionalno-liberalne stranke, razvio se pokret renegata Ivana Krstića, pokret koji je uspio steći utjecaj i zavladata u nekim hrvatskim općinama, Mošćenice, Lovran, Veprinac. M. Laginja i narodnjačko vodstvo, s mnogo uložene energije i upornim radom, uspjeli su suzbiti opasnost. Kriza na prijelazu stoljeća prevladana je, narodni pokret postiže rezultate na političkom, gospodarskom, kulturnom planu, ali vodstvo pokreta nije nikad ostvarilo većinu u Istarskom saboru. Kurijalni izborni sustav koji je osiguravao prevlast bogatijih, posjedničkih slojeva i koji je bio uglavnom prisutan u društvima tadašnje liberalne Europe i talijanskim nacionalnim liberalima u Istri osigu-

---

¹ Otokar KERŠOVANI, *Kulturne i povijesne teme, Istra kroz stoljeća*, knj.5, Pula-Rijeka, 1979., str. 86.-87., 147.-149.

ravao je prevlast. Talijanski liberali su, pod pritiskom bečke vlade, kao i hrvatski narodnjaci, početkom 1908., prihvatili tek djelomičnu demokratizaciju izbornog sustava. Nova izborna geometrija ipak je talijanskim liberalima u Saboru i dalje osiguravala većinu, a Laginja je uz ostale hrvatsko-slovenske predstavnike, osim Vjekoslava Spinčića i Matka Mandića, podupro novu reformu. Na strani talijanskih nacionalnih liberala nije podupro izbornu reformu Felice Bennati, vođa liberalne većine u Istarskom saboru i predsjednik Talijanskog političkog istarskog društva, koji je podnio ostavku na svoje zastupničko mjesto.²

Izborna reforma za Carevinsko vijeće i reforma za Istarski sabor, bit će tema često prisutna u političkoj stvarnosti Istre na kraju XIX. i na početku XX. st. Hrvatsko-slovenski zastupnici postavljaju zahtjeve za promjenom izbornog zakona, ukazujući na njegovu nepravednost.³ Na sjednici Istarskog sabora 3. srpnja 1902., Matko Laginja govorio je da će njegova stranka raditi na tom da se promjeni izborni zakon, te je naveo da Pula i Vodnjan, koji imaju 44 tisuće stanovnika, biraju samo jednog zastupnika, kao i Poreč, Umag i Novigrad, koji imaju 6 tisuća stanovnika. Spomenuo je i zastarjelo biranje seoskih općina preko posebnih pouzdanika, koji nisu dužni izabrati zastupnike po mišljenju svojih općinara. Rekao je da bi se sada trebalo i u biranje saborskih zastupnika uvesti petu kuriju, kao i kod izbora za Carevinsko vijeće. Reagirao je

- 2 Dragovan ŠEPIĆ, «Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.», *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zbornik, Zagreb, 1969., str. 403.-422.; ISTI, Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913., *Anali jadranskog instituta*, sv. III., Zagreb, 1961., str. 69.-123.; Drago GERVAIS, Istarski sabor, *Riječka revija*, 3., Rijeka, 1952., str. 150.-156.; ISTI, Istarski sabor, *Riječka revija*, 4., Rijeka, 1952., str. 219.-225.; Paolo ZILLER, Sistema elettorale e rappresentanza politica in Istria nel periodo costituzionale asburgico (1861.-1918.), *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XXIV., Trieste-Rovigno, 1994., str. 533.-552.; Bernardo BENUSSI, L' Istria nei suoi due millenni di storia, *Collana degli atti, Centro di ricerche storiche*, Rovigno, N. 14., Venezia-Rovigno, 1997., str. 597.-603.; ISTI, *Povijest Pule u svijetu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula, 2002., str. 623.-625., 671.; Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, Pazin, 1973., str. 144.-146., 255.-259.; Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Zagreb, 1952., str. 118.-120.; Petar STRČIĆ, O Matku Laginji kao političaru, *Prilozi o zavičaju*, 4., Pula, 1986., str. 93.-121.; ISTI, Prilog povijesti Istarskog sabora (1861.-1916.), *Arhivski vjesnik*, sv. 35.-36., Zagreb, 1992., str. 53.-64.; ISTI, Djelo Matka Laginje, *Ivan Matetić Ronjgov, Hrvatski istarski preporoditelji, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić*, Zbornik 5., Rijeka, 1996.-1997., str. 25.-56.; Goran CRNKOVIĆ, Pokušaji i učinci protuhrvatske promidžbe Ivana Krstića u Klani, *Zbornik Društva za povijesnicu Klana*, sv. 4., Klana, 1998., str. 63.-70.
- 3 D. ŠEPIĆ, Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907., n.dj. str. 404., 406.-407.; B. MILANOVIĆ, n.dj. str. 77.

talijanski zastupnik Matteo Bartoli u ime saborske većine, da se Talijani ne moraju pribojavati proširenja izbornog prava, ako se uzme u obzir uspjeh koji su postigli u petoj kuriji kod izbora za Carevinsko vijeće. Istarski sabor je 12. srpnja 1902., donio odluku da se uvede novi izborni red i uvede peta kurija.⁴

O nekim konkretnim postupcima Sabora i Zemaljskog odbora, za promjenom izbornog reda u godinama koje su uslijedile nije dolazilo. Prije će doći do izborne reforme za Carevinsko vijeće, kada su 1907., izbori održani na osnovi općeg, jednakog, direktnog prava glasa. Dobre izborne rezultate za Carevinsko vijeće u svibnju 1907. hrvatsko-slovenska narodna stranka želi iskoristiti za pokretanje promjene izbornog reda za Istarski sabor i Zemaljski odbor. U svom govoru u Carevinskom vijeću 5. srpnja 1907., Laginja je kritizirao sustav po kojem od 30 biranih članova Istarskog sabora 21 zastupnika imaju Talijani, a samo je 9 Hrvata i Slovenaca, iako je u Istri tri petine Slavena, a samo dvije petine Talijana. Istaknuo je da je Zemaljski odbor, koji proizlazi iz takvog Sabora, samo izvršna vlast talijanske liberalne stranke, koja ekonomski i kulturno zapostavlja Hrvate i Slovence, a vlada i na štetu talijanskih radnika, maloposjednika i malo-obrtnika.⁵

Početakom 1908., zbog pritiska bečke vlade, te zauzimanjem M. Laginje, vodstvo hrvatsko-slovenske narodne stranke sklopilo je sporazum sa talijanskim liberalima, po kojem Hrvati i Slovenci mogu povećati broj zastupnika u Saboru na 19, od ukupno 47. U tih 47 uključena su i tri istarska biskupa kao virilisti, ali time Hrvati i Slovenci nisu ostvarili većinu. Po kurijama bilo je predviđeno: 5 predstavnika velikog zemljišnog posjeda, 2 predstavnika trgovačko-obrtničke komore, 14 predstavnika gradova, trgovišta i obrtnih mjesta, 15 predstavnika seoskih općina i 8 predstavnika općeg razreda. Od 19 hrvatsko-slovenskih predstavnika, 3 se odnose na kuriju gradova, 12 na kuriju seoskih općina i 4 na kuriju općeg razreda, u kojoj su imali pravo glasa oni muškarci sa navršenih 24 godine. Zemaljski odbor, kao upravni i izvršni organ zemaljskog zastupstva, sastojat će se od 5 prisjednika: jednog će birati veliki zemljišni posjed, dvojicu će birati gradovi, trgovišta, obrtna mjesta te trgovačko-obrtnička komora, a dvojicu će birati seoske izvanjske općine. Od 5 prisjednika za Hrvate i Slovence predviđena su dvojica, koja se biraju u seoskim

4 D. ŠEPIĆ, Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907., n.dj. str. 407; F. BARBALIĆ, n.dj. str. 97; B. MILANOVIĆ, n.dj. str. 136.

5 D. ŠEPIĆ, Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913., n.dj., str. 71.

općinama. Određene su bile i garancije za manjinu, zbog mogućeg preglasavanja. Za odluke od određene važnosti u Saboru moraju biti prisutna 32 člana, od njih najmanje 7 slavenskih predstavnika, kada su kao što je bilo uobičajeno, nedostajali istarski biskupi. U Zemaljskom odboru za pravovaljanost odluke, trebali su uz zemaljskog kapetana ili njegovog zamjenika, biti prisutna najmanje tri člana, od kojih je jedan morao biti od predstavnika gradova, dakle Talijan, a drugi od predstavnika seoskih općina, dakle Slaven. Talijanski povjesničar Bernardo Benussi, promatra garancije za manjinu, kao ustupak carsko-kraljevske vlade Slavenima, koji su mogli uvijek blokirati budući rad Sabora, a svojim privilegiranim glasom služiti se kao sredstvom ucjene.⁶

Talijanski tekst novog izbornog zakona objavljen je u: *Atti della Dieta provinciale dell' Istria*, Volume primo, Parenzo, 1908. godine. Hrvatski tekst zakona objavljen je u glasilu hrvatsko-slovenske narodne stranke «*Naša sloga*», u brojevima od travnja i svibnja 1908.

Kakve su reakcije na hrvatsko-slavonskoj strani povodom pregovora sa talijanskim liberalima, u vrijeme pred zaključenje izborne reforme, a i nakon toga, kada je na sjednicama Sabora 14., 21. i 26. ožujka 1908., donijet novi izborni zakon?

O izornoj reformi razgovaralo se na sjednicama pozdanika hrvatsko-slovenske narodne stranke, odnosno na sastancima «*Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*». Na sjednici u Trstu 9. veljače 1908., protiv izborne osnove nastupio je Vjekoslav Spinčić, navodeći da se u pregovorima s talijanskim predstavnicima popuštalo. Spinčić je isticao da se nikako ne smije pristati na majorizaciju. I Gjuro Červar se izjasnio protiv nove izborne osnove. Navodi da mandat naših zastupnika istječe, i kako bi trebalo odgovoriti vladi da se odluka prepusti novom Saboru. Ističe kako bi primitak nove izborne osnove mogao dovesti do razdora na hrvatskoj i slovenskoj strani. Tim više, na sastanku u Voloskom 6. veljače, Červar je upozoravao na apatiju koja bi nastala u narodu prihvaćanjem nove izborne osnove, ali i na mogućnost razdora u stranci, pogotovo na mogući sukob kršćanskih socijalaca i liberala. Na tršćanskom sastanku pročitano je pismo Ivana Zuccona, koji se izjasnio protiv izborne osnove. Konrad Janežić je pročitao zapisnik sa sastanka u Voloskom 6. veljače, koji

⁶ D. ŠEPIĆ, *Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913.*, n.dj., str.69.-95.; B. MILANOVIĆ, n. dj., str. 144.-146.; B. BENUSSI, *L' Istria nei suoi millenni di storia*, n.dj., str. 599.-600.; ISTI, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, n.dj., str. 618.-622.

je odbacio novu izbornu osnovu. Načelnik Doline, Josip Pangerc, izvijestio je o sastanku u Dolini, koji se također izjasnio protiv izborne osnove. Dinko Trinajstić izvijestio je o sastanku u Pazinu, koji je prepustio odluku uvidavnosti zastupnika. Međutim, Dinko Trinajstić na tršćanskom sastanku branio je novu izbornu osnovu. On je ustvrdio da se po dosadašnjem izbornom redu položaj Hrvata i Slovenaca ne bi desetljećima mogao poboljšati, i kako se borba vodi već gotovo trideset godina, a da narod ne vidi uspjeha. Povrh toga, u narodu je započela svoju aktivnost kršćansko-socijalna stranka, pa tako prijeteći opasnost da već kod idućih izbora neće biti kompaktnosti. Da su garancije koje se daju novom izbornom osnovom dobre, a da se nakon dvije godine može zahtijevati novi izborni red. Novom izbornom osnovom mogu se tražiti potrebne «poboljšice» za narod u pregovorima s talijanskom stranom, ili ne odobriti ništa i onemogućiti djelovanje Sabora. «Mi dakle moramo već u prvom saborisanju osigurati naše potrebe, koje Talijani moraju odobriti, inače onemogućimo i njima». Matko Laginja je pak, tumačio da će novom reformom borba u saboru biti olakšana, da se od vlade tražilo ukidanje kurijalnog sustava ali uzalud, da se sada Talijanima priznaje šest glasova većine i to ne za stalno, jer će se kasnije tražiti ukidanje kurije veleposjeda i trgovačke komore. Sada je snižen i cenzus, a i razdioba izbornih kotareva je bolja. «Mi se moramo na dvije strane boriti: sa Talijanima i sa vladom s druge strane. Ako Talijani budu i dalje perfidni, dugo će proći dok se vlada više njima približi. Prigovor da se ovo vodilo tajno, ukoliko je istinit, opravdava, da ovakove poslove treba voditi tajno. On je za sporazum, i pada s njim». Vjekoslav Spinčić bio je protivan ovom kompromisu, jer da se ne smijemo dati majorizirati, a to će svakako biti u odnosu 19 slavenskih prema 25 talijanskih zastupnika. Garancije, kad bi i pristao na izbornu osnovu ne smatra dovoljnim. «Misli da usljed nedaleke promjene na prijestolju i usljed nedalekog posvemašnjeg ojačanja njemačko kršćansko socijalne stranke da bismo u dogledno vrijeme mogli dobiti bolje uvjete nego su sadanji. A do promjene izbornog reda mora doći».⁷

Idućeg 10. veljače, održan je sastanak Odbora za izbornu reformu, na kojemu nije sudjelovao V. Spinčić, od

7 Vjekoslav BRATULIĆ, «Zapisnici sjednica «Hrvatsko-slovenskog kluba» zastupnika u Istarskom saboru 1901.-1909.», *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XIV., Rijeka, 1969., str. 374.-381.; D. ŠEPIĆ, *Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913.*, n.dj.str. 83.-84.

talijanskih nacionalnih liberala nije sudjelovao F. Bennati.⁸

Kako je već navedeno V. Spinčić i M. Mandić glasovali su protiv novog izbornog zakona.

U Puli je 1908. izašla knjižica "Novi izborni zakon za Sabor Istre", pučkim načinom protumačena u tisku i nakladi tiskare "Laginja i drug." Ne navodi se ime autora, ali Spinčić piše da je u društvenoj tiskari «Laginja i drugovi» u Puli, bilo tiskano više takvih brošura za razne narodne potrebe, naročito za pouku u vezi izbora za općinska zastupstva, pokrajinski sabor i zastupničku kuću u Beču. Autor im je uglavnom M. Laginja. Mate Balota (Mijo Mirković), piše kako ovaj priručnik treba pripisati Laginji, dozvoljavajući mogućnost da su kao pravnici mogli sudjelovati Ivan Zuccon i Lovro Scalier.⁹

Na osnovu «Novog izbornog zakona za Sabor Istre», mogu se primijetiti razmišljanja i namjere sastavljača.

Tako odmah na početku knjižice, sastavljač spominje kako će od sada slavenskih zastupnika u Saboru biti 19, a talijanskih 25. «Talijani, premda i u novom saboru po broju veći, ipak neće moći po zakonu sami odlučivati što im drago, nego će za veće stvari morati imati privolu naših zastupnika. Povrh onih 19 i 25 zastupnika biti će u saboru naše zemlje Istre još tri biskupa, to jest onaj od Krka, onaj od Poreča i onaj od Trsta. Njih nisam brojio ni na talijansku ni hrvatsku ruku. Oni imaju biti samo dobri kršćani, pak ako to budu, morati će pristati na svako pravedno pitanje od naše strane. Tako je ufati se, da će broj za našu stranu porasti još za ova tri. Ako se prevarimo, čega Bog ne daj, onda će doći dan, kad će narod po Istri kroitati pravicu sam sebi bez sabora i bez paragrafa.

Ovaj mali boljak, da naših bude 19, a ne samo 9, postignuli smo novim zakonom, kojega je Njegovo Veličanstvo Car i Kralj potvrdio u Beču dne 17. maja 1908. po predlogu prijašnjeg sabora u Kopru od 21. marča 1908. Naši će pak gledati, da po vremenu bude i više naših. Ali zato treba da naši ljudi sve drže na svoju ruku, to jest na hrvatsku ili slovensku stranu».¹⁰

Vjekoslav Spinčić se kritički odnosio prema crkvenim poglavarima u Istri, na što ukazuju njegove riječi u Sabo-

8 D. ŠEPIĆ, Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913., n.dj.str. 83.-84.

9 Vjekoslav SPINČIĆ, *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb, 1926., str. 107.-108.; Mate BALOTA, *Stara pazinska gimnazija, Istra kroz stoljeća*, knj. 29., Pula-Rijeka, 1984., str. 118., 122.

10 *Novi izborni zakon za Sabor Istre*, Pučkim načinom protumačen, Tisak i naklada tiskare Laginja i drug., Pula, 1908., str. 3.-4.

ru 15. listopada 1907., ali i na sjednici Sabora 21. ožujka 1908., kada je spominjao protivnike i naveo da su neki iz redova crkvenih dostojanstvenika i njihovih svećenika. Svakako je mislio na tadašnjeg porečko-pulskog biskupa Flappa, ali i na tršćansko-koparskog Nagla. Inače su sva tri istarska biskupa bila prisutna na sjednici Sabora 21. ožujka 1908. Spinčić nije vjerovao kod donošenja novog izbornog zakona talijanskim nacionalnim liberalima, pozivao se na demokratski duh koji se svuda širi, pa će stoga svakako doći do promjene nepravednog izbornog zakona, ali se pozivao i na opće principe kršćanstva.¹¹

U «*Novom izbornom zakonu za Sabor Istre*», navodi se da ako biskupi budu dobri kršćani, onda moraju pristati na svako pravedno pitanje s hrvatsko-slovenske strane. Tu je navedena i radikalna mogućnost, da bi narod mogao sam kroititi pravicu bez sabora i bez paragrafa. Pretpostavlja se takva mogućnost, ipak u redovima hrvatsko-slovenske stranke često se kombiniralo sa glasovima troje istarskih biskupa virilnih članova. Kada je u izborima za Istarski sabor u lipnju 1914., narodna stranka osvojila 19 mandata, i kada na biskupskim stolicama više nema ni Flappa ni Nagla, kombiniralo se sa biskupskim glasovima, ali i sa jednim glasom talijanskih kršćanskih socijalaca i jednim glasom talijanskih socijalnih demokrata. Pretpostavljalo se da bi ovi mogli nepristrano nastupati. Istodobno se tu postavlja i dvojba, da li bi ovakav blok zastupnika uspješno mogao djelovati.¹²

Matko Laginja zalagao se za sporazum, za novi izborni zakon. I sam je bio svjestan, da taj sporazum predstavlja kompromis. Međutim, u razumijevanju njegovog nastupanja i djelovanja pa i rada oko novog izbornog zakona, treba polaziti od njegovog temperamenta, odgoja i školovanja. Laginja je po svom temperamentu, pa i u van-parlamentarnoj aktivnosti bio sklon tzv. «sitnom radu», djelovao je sa mnogo upornosti, strpljivosti i zanosa. To se pogotovo primjećuje u njegovom dugogodišnjem gospodarskom radu, na osnivanju zadružnih organizacija, gdje je djelovao i radio za seljaštvo. Odgojen je i školovan u pravnom sustavu Austro-Ugarske, bio je pobornik parlamentarnog

11 «Govor nar. zastup. prof. Vjekoslava Spinčića o proračunu i o narodnom izmirenju u Istri, izrečen u posljednjoj sjednici istarskog sabora», *Naša sloga*, Pula, 31. listopad, 1907.; *Stenografski zapisnik hrvatskih govora u istarskom saboru u zasjedanju od 14.III.-26. III. 1908.*, Stab. Unione E. Menghelli & C. Trieste. Ne navodi se godina tiskanja. Primjerak knjižice nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

12 Josip PERCAN, *Obzori istarskog narodnjaštva*, Antologijski izbor tekstova iz «*Naše sloge*», 1870.-1915., knj. I., *Istra kroz stoljeća*, knj. 41., Pula-Rijeka, 1986., str. 160.-163.

djelovanja i pregovaranja. Vjerovao je da se upornim i dugotrajnim radom, pozivajući se na legitimnost, na tadašnji pravni sustav, mogu postizati rezultati. Pa i naoko manji rezultat mogao bi predstavljati korak naprijed.

Zanimljivo je kako Laginja razmišlja o metodi svog parlamentarnog djelovanja. Prvi put je u Carevinsko vijeće u Beču izabran 1891., i tada je povodom izbora objavio svoj proglas: «Kmetskom stališu Kapitanata Pulja, Poreča i Kopra!» Dio proglasa koji se odnosi na način kako Laginja zamišlja svoj mogući rad u bečkom parlamentu glasi: «U državnom Saboru u Beču, kako i drugdi, jedna je stranka, na koju se oslanja ministarstvo, i koja opet pogoduje ministrom. To je stranka većine. A druga je stranka manjine, koja se protivi. Zlo je, ako većina uvijek pristene na ono, što joj predloži ministar, a drugo je zlo, ako se manjina uvijek protivi onom, što hoće vlada.

Vaš zastupnik ima biti u takovoj stranki, koja je kao kontrola između hoću i neću. Ako znam da to i to mora biti, i da je s onim manje škode nego bez onoga, onda pritvrdim. Ako sam osvidičen, da po moj narod ne može biti dobra iz onog predloga, onda nepritvrdim. Spasio sam barem Vaš i svoj obraz, a drugi neka čine što znaju».¹³

«Jedan čovik neodlučuje na Saboru svojim glasom. Zato nevirujte nikomu koj Vam reče: ja ću za Vas postignuti to i to. Zato Vam ja ni ne obećujem ništa, da ću na sigurno postignuti».¹⁴

Laginja je bio zagovornik tzv. «*politike mira*», koju je potaknula bečka vlada, i koja je trebala ostvariti suradnju i sporazum između talijanske i hrvatsko-slovenske stranke. Izborni rezultati za Istarski sabor koji su održani u listopadu i studenom 1908., išli su u prilog Laginjinih hrvatsko-slovenskih kritičara. Pula je naime sa svojom bližom okolicom podijeljena u tri izborna kotara, od kojih je treći izborni kotar onaj koji se odnosio na gradsku okolicu, bio predviđen izbornom reformom za hrvatskog predstavnika. Tu je umjesto Matka Laginje, izabran liberal Carlo Frank pa je hrvatsko-slovenska narodna stranka umjesto 19 osvojila 18 mandata. Treći izborni kotar grada Pule, narodna stranka osvojiti će tek 1912. godine.¹⁵

13 Željko KLAJĆ, «Dva proglasa u vezi s kandidaturom Matka Laginje za Carevinsko vijeće u Beču 1891.», *Zbornik Društva za povjesnicu Klana*, sv. 6., Klana, 2001., str. 43.-44.

14 ISTO.

15 Na izborima za Istarski sabor 1908.g., u kuriji velikog zemljišnog posjeda izabrani su talijanski nacionalni liberali: Giovanni Benussi, Ettore Costantini, Vittorio Mrach, Agostino Tomasi i Guglielmo Varetton; u kuriji gradova izabrani su talijanski liberali: Lodovico Rizzi, Cosmo Albanese, Carlo Frank, Nicolò Belli, Giuseppe Giubba, Matteo Bartoli,

Nakon izbora novog zemaljskog zastupstva, trebalo je u skladu izborne reforme izabrati novi Zemaljski odbor. Talijanski nacionalni liberali su se konsolidirali i osjećali su se nakon zemaljskih izbora jačim, s obzirom na vrijeme poslije izbora za Carevinsko vijeće 1907. godine. Talijanski liberali počeli su uvjetovati izbor Zemaljskog odbora, prethodnom novom razdjelom, novim teritorijalnim zaokruženjem nekih općina. Oni su se pribojavali da neke općine sa hrvatskom većinom i talijanskim gradićem kao centrom, prilikom idućih izbora ne padnu u hrvatske ruke. Spominju se tako općine kod kojih je trebalo provesti novu podjelu: Motovun, Vižinada, Višnjan, Pazin, Labin, Sv. Vinčenat, Cres, Buzet, Roč. Uslijediti će dogovor o šestogodišnjoj odgodi, odnosno produženju općinskih izbora. Nakon toga formiran je Zemaljski odbor, u kojem su od Hrvata imenovani Ivan Zuccon i Ante Andrijičić. Zemaljskim kapetanom imenovan je ponovno Lodovico Rizzi, a njegovim zamjenikom Matko Laginja.¹⁶

U vremenu koje je uslijedilo, došlo je do niza novih pregovora, razgovora, pa i sporazuma. Bilo je oštarih sukoba i prekida rada Istarskog sabora. Vođene su diskusije oko novog zaokruženja općina, odnosno nove podjele općina, pitanja ravnopravnosti jezika, škola, proračuna, financijskih potpora, ali postizanje ravnopravnosti koje je bilo cilj hrvatsko-slovenske narodne stranke, odnosno *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*, nije postignuto. Saborско zasjedanje prekinuto je 18. listopada 1910., povodom diskusije da se iz zemaljskih sredstava odobri 50 000 kruna za izložbu u Kopru, organizirane na posve talijanskoj osnovi.¹⁷

Tullio Sbisá, Giovanni Festi, Giovanni Cleva, Alessnadro G. Nicolich i Innocente Chersich, jedan talijanski socijalist, Francesco Zorzenon i dva slavenska narodnjaka, Matko Laginja i Antun Zidarić; u trgovačko-obrtničkoj komori izabrani su talijanski liberali: Felice Bennati i Nicolò Zaroti; u kuriji seoskih općina izabrani su: talijanski liberali, Andrea Davanzo, Benedetto Marchi Polesini i Francesco Salata, slavenski narodnjaci, Matko Mandić, Josip Valentić, Gjurjo Červar, Dinko Trinajstić, August Rajčić, Ivan Sancin, Šime Červar, Luka Kirac, Ivan Zuccon, Anton Andrijičić, Šimun Kvirin Kozulić; u općoj kuriji talijanski liberali, Carlo Apollonio, Giovanni Pesante, Giorgio Candussi Giardo, talijanski socijalist, Agostino Ritossa, slavenski narodnjaci, Josip Pangerc, Fran Flego, Šime Kurelić, Vjekoslav Spinčić. M. Mandić izabran je dvostruko, na Koparištini i u kotaru Volosko-Podgrad. Odrekao se mandata u kotaru Volosko-Podgrad, i mjesto njega mandat će dobiti Ivan Pošćić. Tako je u Saboru bilo 24 talijanskih nacionalnih liberala, 2 talijanska socijalista i 18 slavenskih narodnjaka; B. MILANOVIĆ, n.dj., str. 146.-147.; P. ZILLER, n.dj., str. 545.-546.; smrću C. Franka, u Puli je krajem rujna 1912., u trećem izborom kotaru izabran Josip Stihović. J. PERCAN, n.dj., str. 150.-154.

16 D. ŠEPIĆ, Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913., n.dj.str. 91., 93.-95.; B. MILANOVIĆ, n.dj., str. 149.-150.

17 Ivo /Ivan/ ZUCCON, «Istra u posljednjim godinama pre svetskog rata

Do novog sporazuma, protokola, dolazi 1911. godine. U travnju pod posredništvom vlade u Beču i tršćanskog namjesnika, sklopljen je sporazum između talijanskih i hrvatskih predstavnika o uređenju školskog pitanja u Istri u roku od pet godina. Od hrvatskih predstavnika bili su prisutni M. Laginja, I. Zuccon, D. Trinajstić, Gj. Červar i V. Spinčić. Trebalo je sa 1. siječnja 1912. u vremenu od 5 godina, započeti sa otvaranjem svih škola za koje je podnesena molba. U pogledu škole Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, u Puli, Malom Lošinj i Cresu, mora u vremenu od 5 godina doći do sporazuma obiju stranaka o pretvaranju tih škola u javne. Dok pokrajina ne preuzme te škole, dodjeljivat će vlada u Beču potporu Družbi za održavanje tih škola.¹⁸

Treba ovdje navesti, da spomenuti šestogodišnji period odgode općinskih izbora, kao i ovaj petogodišnji period za uređenje školskog pitanja, izbijanjem rata su prekinuti, pa su predviđene namjere i ciljevi dolazili u pitanje.

Sporazum iz 1911., dalje obavezuje da će predstavnici obje stranke djelovati kako bi se gradu Puli dodijelio zajam, i da će se zauzeti za rješenje prijedloga općina u vezi njihovih proračuna. Talijanska stranka je pristala odobriti proračun hrvatsko-slovenskim općinama, a sa hrvatsko-slovenske strane će se povući žalbe protiv odobrenih općinskih proračuna talijanskih općina. Hrvatsko-slovenski zastupnici ustegnut će tužbu kod Upravnog suda u Beču, a carska kraljevska vlada odobrit će pokrajini namet na pivo.¹⁹

Oba kluba pokrajinskih zastupnika održali su svoje sjednice na kojima su odobrili ovaj sporazum.²⁰

Ipak i dalje traju pregovori i razgovori zastupnika, pogotovo oko ravnopravnosti jezika, razdioba općina, proračuna, gospodarskih pitanja, ali Sabor se ne sastaje.²¹

Izbornim rezultatima za Carevinsko vijeće u Beču u lipnju 1911., talijanski nacionalni liberali su ojačali, s obzirom na izbore iz 1907. Iredentistička kampanja iz Italije povodom talijanskim imperijalnih osvajanja u rujnu

---

(1907.-1914.)», *Edinost 1876.-1926., Popolnjen in preurejen ponatis jubilejne številke*, Trst, 1926., str. 20.; D. ŠEPIĆ, *Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913.*, n.dj. str. 96.-103.; B. BENUSSI, *L' Istria nei suoi due millenni di storia*, n.dj., str. 604.-605.

18 D. ŠEPIĆ, *Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913.*, n.dj.str. 104.-107.; B. MILANOVIĆ, n. dj., str. 156.-157.; D. GERVAIS, *Istarski sabor, Riječka revija*, 4., n.dj., str. 222.-223.

19 ISTO.

20 ISTO.

21 I. ZUCCON, n.dj., str. 21.; F. BARBALIĆ, n.dj., str. 157.; B. MILANOVIĆ, n.dj., str.157.-158.

1911., imala je utjecaja na talijanske liberalne da postanu sve manje skloni kompromisnoj politici prema Hrvatima i Slovencima. Ubrzo će talijanski predstavnici zahtijevati izmjenu paragrafa 42. novog zemaljskog izbornog reda, koji ih je kočio u radu.²²

Vladina politika posredovanja ne daje rezultata, i kako je navedeno nema dogovora u pitanju ravnopravnosti jezika, zemaljskog proračuna, razdiobe općina, a i Sabor se ne sastaje. Sredinom 1913., proširila se vijest da će vlasti postupiti u Istri kao i u Češkoj, tj. raspustiti pokrajinsko poglavarstvo i Sabor. Talijanska liberalna stranka bila je protiv takvog rješenja. U takvim prilikama dolazi i izjava M. Laginje pred Carem u Beču 11. prosinca 1913. godine. Njegova izjava više ukazuje na nemoć parlamentarnog i legitirnog rada, da se u takvom radu postigne jednakopravnost. Laginja je na prijemu austrijskih delegacija kod Cara, predstavljen kao zamjenik zemaljskog kapetana, izjavio: «Veličanstvo! Ja mislim, da će u Istri trebat postaviti jednu državnu komisiju, sastojću od jednakog broja Slavena i Talijana, a na čelu jednog valjanog državnog službenika. Gospodujuća stranka ne ima srca, da u autonomnih poslovih provede ravnopravnost». Kako piše «*Naša Sloga*» ova izjava M. Laginje o komesarijatu, bila je primljena kod bečkih novina kao dokaz da su autonomne prilike u istarskoj pokrajini nesređene.²³

Car je raspustio Istarski sabor svojom odlukom sa kraja siječnja 1914. Izbori su održani u lipnju i srpnju, neposredno pred Prvi svjetski rat. Hrvatsko-slovenska narodna stranka osvojila je predviđenih 19 mandata, a to je odgovaralo sporazumu iz 1908.g. Talijanski nacionalni liberali osvajaju 23 mandata, 1 mandat talijanski kršćanski socijalci i 1 mandat talijanski socijaldemokrati. S obzirom na ostvarene rezultate, *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri* sazvalo je u Puli skupštinu, koja je zahtijevala uvođenje u Istarskom saboru općeg, jednakog, izravnog i tajnog prava glasa, ali je svjetski rat prekinuo daljnju moguću aktivnost.²⁴

22 D. ŠEPIĆ, Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913., n.dj. str. 108.-111.

23 «Delegati kod vladara na objedu. Izjava dra. Laginje», *Naša Sloga*, Pula, 18. XII., 1913.; B. BENUSSI, Povijest Pule municipalnih ustanova do 1918. godine, n.dj., str. 645.; D. ŠEPIĆ, Politika «narodnog mira» u Istri 1908.-1913., n.dj. str. 114.-121.

24 B. MILANOVIĆ, n.dj., str. 160.-163.

II.

Politika «narodnog mira» inaugurirana od bečke vlade, nije ostvarila očekivano, i upravo će unutar *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*, doći do znatnih previranja i sukobljavanja. Laginja je bio kritiziran, s tim da mu se prebacivalo zašto se uopće pregovaralo s talijanskim liberalima. Spočitavalo se, da je organizacija *Političkog društva* u sporazumijevanju bila jednostavno ostavljena po strani. Sukobi su posebno izbili 1912., kada će doći do uspostavljanja Narodne zajednice za Istru.²⁵

Na prijelazu XIX. u XX. st., i u vremenu pred Prvi svjetski rat, unutar hrvatsko-slovenske narodne stranke javljaju se sukobi dviju idejno suprotstavljenih struja, uobičajeno nazvanih kršćansko-socijalna i narodno-liberalna struja. Ali je vodstvo narodne stranke sa Laginjom, Mandićem i Spinčićem, ipak u vremenu pred svjetski rat uspjelo očuvati jedinstvo narodnih redova. Idejne razlike javljaju se kod gimnazijalca, sveučilištaraca, istarskih učitelja.²⁶ Po jednom sugovorniku Vjekoslava Spinčića, postojale bi unutar *Političkog društva Za Hrvate i Slovence u Istri* tri struje: stari, oko «Naše Sloge», mladi oko «Novog Lista» i struja onih oko «Pučkog prijatelja».²⁷

Sukobi i suprotstavljanja jedne i druge struje, javljaju se npr. oko konvikta u Pazinu, kasnijeg sjemeništa. Sa strane liberalaca prigovaralo se kako odgoj mladeži u konviktu ne bi trebao biti povjeren salezijancima koji imaju svoje sjedište u Italiji. Matko je Laginja na redovitoj glavnoj skupštini «Đačkog pripomoćnog društva u Pazinu», 23. rujnu 1909., po pisanju «Narodne prosvjete» izjavio: «...Kad nas držite svojim vođama, slijedite nas, premda ne

25 «Prilike u Istri», *Riečki Novi List*, Rieka, 14. I. 1912.; «Onima, na koje spada!», *Naša Sloga*, Pula, 25. I. 1912.; «Velika javna skupština u Voloskom-Opatiji», *Naša sloga*, Pula, 15. II. 1912.; *Naputak o organizovanju i poslovanju Narodne zajednice za Istru*, Volosko-Opatija 1912.; *Pravila Narodne zajednice za Istru*, Volosko-Opatija, 1912.

26 Tugomil UJČIĆ, *Hod pokoljenja nad ponorom Pazinčice*, Pazin, 1969., str. 46.-47., 52.-54., 85.-86., 136.-147., 178.-185., 194.-197.; Mate DEMARIN, *Hrvatsko školstvo u Istri*, Zagreb, 1978., str. 117.-120., 125.-136.; Božo MILANOVIĆ, *Istra u dvadesetom stoljeću, knj.1.*, Pazin, 1992., str. 30.-40.; ISTI, Hrvatski narodni preporod u Istri II., n.dj., str. 375.-378., 385.-395.; Stipan TROGRLIĆ, «Katolička crkva u Istri u nacionalno-političkim i idejnim previranjima 1900.-1914.», *Časopis za suvremenu povijest*, god. 28. (1996.), br.3., Zagreb, 1996., str. 294.-301.; ISTI, «Hrvatski katolički pokret u Istri (1907-1914.)», *Nova Istra*, br.3., Pula, 1997., str. 193.-200.; M. BALOTA, n.dj., 29.-98.

27 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića*, Građa o političkim društvima Istre i «Naša sloga», kutija 50, Spinčićev zapis: «Skupština polit. društva 26/2 912. u «Zori» u Opatiji. Dalje RO Vjekoslava Spinčića

velim da i mi ne možemo pogriješiti. Većina je za konvikt i salezijance, narod to hoće i svećenici. ...I iz konvikta će izlaziti dobri i zli, a ovo mora biti iznimka, a ono pravilo. To je dobar odgoj. Salezijanci su prvi majstori u gospodarstvenom i uzgojnom vodstvu. Djeca su u školi preopтереćena, a salezijanci daju mladeži dosta zgrade za zabavu i odmor. Neka dakle, oni dadu našoj mladeži zdravlje i odgoj, to je njihova dužnost i zadaća. Hoćemo da mladež bude bolja, a što se tiče narodnog čuvstva mladeži, to im mora dati škola. Okrenite dakle batinu pa recite: Mi smo uvjereni, da crni hoće da mladež bude bolja, ali za narodni odgoj mladeži pitat ćemo za račun profesore. To je njihova dužnost. Time ne mislim reći, da oni te svoje dužnosti do sada nijesu činili, pače s te strane nema pogibelji. Gradit će se konvikt s dr. Mahničem, a njega se ne trebamo bojati. Ta on je nama u crkvi po cijeloj krčkoj biskupiji očuvao naš jezik. Oprostimo mu, što nas je katkad udario batinom. Tomu čovjeku valja da se mi nice poklonimo i šalje-mo mu srdačne pozdrave. 140 000 K, što ih je do svojih prešasnika primio za malu gimnaziju u malom Krku, hoće da upotrebi ovdje u Pazinu za konvikt. ... Kažu, da je vladin čovjek, a kad tamo nitko nema od nas srca u mnogom slučaju ustati protiv vlade kao on. Nema još kod nas u Istri načelne protivnosti, te razlike kod nas nijesu još razvite. Možda će i kod nas do toga doći; ali učimo se od drugih: budimo kršćani i obzirni jedan prema drugome...».²⁸

Viktor Car Emin piše da su se tada na skupštini «liberalci» protivili biskupu Mahniću i bili protiv toga da se odgoj mladeži povjeri talijanskim salezijancima.²⁹

Suprotnosti narodno-liberalne i kršćansko-socijalne struje u Istri, nakon Prvog svjetskog rata, pogotovo u razdoblju fašističke Italije, također su se izražavale. Laginja je tada nastojao djelovati pomirljivo, preporučivao je voditeljima jedne i druge skupine slogu i sporazum, smatrajući da se jedino jedinstvenim istupima može voditi uspješna borba.³⁰

28 «Redovita glavna skupština Dačkog pripomoćnog društva u Pazinu», *Narodna prosvjeta*, br. 9., Pazin, krajem rujna 1909., str. 24.-250.

29 Viktor CAR EMIN, «Matko Laginja, onaj što ga ja u srcu nosim», *Matko Laginja, O stogodišnjici rođenja oca Istre 1852.-1952.*, Rijeka, 1952., str. 99.-100.

30 Željko KLAJČ, «Matko Laginja između narodno-liberalne i kršćansko-socijalne struje u Istri, s osvrtom na položaj hrvatskog tiska (1918.-1928.)», *Zbornik Društva za povjesnicu Klana*, sv. 4., Klana, 1998., str. 37.-53.; ISTI, «Božo Milanović u tisku 1925. i 1926. godine», *Istarska Danica*, 1995., Pazin, 1994., str. 101.-105; Miroslav BERTOŠA, «Epistolarno svjedočanstvo o monsinjoru Boži Milanoviću (uz 110. obljetnicu rođenja i 20. obljetnicu smrti karizmatičnog Istranina)», *Forum*, god.

III.

Vrijeme kraja XIX. i početka XX. st., je i vrijeme organiziranog djelovanja radničkog pokreta. Političko organiziranje radništva u Istri odvijalo se preko Trsta. Austrijska socijaldemokratska stranka bila je od 1889. do 1905. jedinstvena stranka, s tim da su bile njezine članice strankine organizacije po narodnosti. Na prostoru Istre djelovale su dvije strankine organizacije po narodnosti. Jugoslavenska socijaldemokratska stranka za Sloveniju utemeljena je u Ljubljani 1896.g. i protezala je svoju aktivnost na Istru i Dalmaciju. Imala je svoje sjedište u Trstu u vremenu od 1900. do 1905. godine. Talijanska socijaldemokratska stranka u Austriji utemeljena je u Trstu 1897., i imala je tu svoje sjedište do Prvog svjetskog rata. Ona je bila u Istri aktivnija u odnosu na Jugoslavensku socijaldemokratsku stranku. Talijanska socijalistička stranka u Austriji ustanovljuje u Puli svoju socijaldemokratsku organizaciju 1898., a 1900., socijalisti u Puli pokreću «*Il Proletario*». Pristalice stranke uglavnom su iz redova industrijskih i obrtnih radnika. Socijalistička stranka kod talijanskog radništva, pogotovo je imala pristalice u Trstu, Miljama i Puli. Talijanska socijalistička stranka u Puli, imala je pristalice i iz redova hrvatskih i slovenskih radnika. JSDS za Sloveniju, održavala je vezu sa sindikatima u Istri, gdje su u većini bili hrvatski i slovenski radnici, sindikatom rudara u Labinu, sindikatima pekarskih i krojačkih radnika u Puli i sindikatom željezničara. Stranka je svoju samostalnu političku organizaciju ustanovila u Istri, tek nakon izbora za bečki parlament 1907. godine. Iduće 1908., širi se aktivnost iz Pule u unutrašnjost Istre, i utemeljuju se područne organizacije u Labinu i Opatiji. Stranka sudjeluje na pokrajinskim i državnim izborima, i razvija suradnju s talijanskim socijalistima.³¹

XXXIX., knj. LXXII., br. 1.-3., Zagreb, 2000., str. 240.; B. MILANOVIĆ, Istra u dvadesetom stoljeću, knj. 1., n.dj., str. 130.-158.

- 31 *Istorijski arhiv KPJ IV, Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892.-1919.*, Beograd, 1950., str. 215.-228., 235.; Ivan BEUC, «Radnički pokret i socijalna demokracija u Istri do 1918. godine», *Istarski mozaik* 2., Pula, 1964., str. 95.-102.; Dragovan ŠEPIĆ, «Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta», *Putovi revolucije* 3.-4., Zagreb, 1964., str. 233.-234.; Tone CRNOBORI, «Prva radnička društva u Istri», *Labinska republika 1921. godine, Zbornik radova*, Rijeka, 1972., str. 53.-56.; Lilijana TRAMPUŽ, «Ustanovitev JSDS v Istri», *Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru, Labinski zbornik*, 2., Labin-Rijeka, 1981., str. 101.-107.; B. BENUSSI, *L' Istria nei suoi due millenni di storia*, n.d., str. 590.; ISTI, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, n.dj., str. 595.-596., 605., 611., 668.

Na nivou Austrije socijaldemokrati Victora Adlera, bili su protivnici i kršćanskih socijala Karla Luegera. Katolički socijalizam nije mogao zadržati uspon antiklerikalizma, u čijim prvim redovima su bili socijaldemokrati i liberali, koji su osuđivali kontrolu crkve u javnom životu.³²

Poznata je izjava kršćansko-socijalnog zastupnika K. Luegera u bečkom parlamentu, kako se Hrvati i Slovenci na besraman način optužuju po novinstvu, ali da je i ministru unutrašnjih poslova poznato da su oni na jugu države potpora protiv onih koji su «italianissimi». Nisu svi Nijemci tako razmišljali, već su neki predlagali udruživanje Nijemaca i Talijana, kako bi se suzbila slavenska premoć u Istri.³³ Treba reći da je M. Laginja neko vrijeme računao sa strankom K. Luegera. Po pisanju «Naše Sloge» od 3. srpnja 1913. na sastanku pouzdanika *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*, općina Pazin, Žminj, Boljun, Tinjan, održanog u Pazinu 19. lipnja, Laginja je spomenuo Luegera kao poštenog i pravednog, ali da su po njegovoj smrti 1910., u stranci prevladali i velikonijemci.

Vodstvo narodnog pokreta s M. Laginjom, M. Mandićem i V. Spinčićem, nije odobravalo socijalistički pokret i iz idejnih razloga, ali prvenstveno zbog čuvanja jedinstva hrvatskih i slovenskih narodnih redova. Isto tako vodstvo se protivilo sukobima, već spomenutih struja unutar *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*, kršćansko-socijalne i narodno-liberalne, jer su sukobi mogli priječiti društveno-političkom radu. Jedinstvom narodnih redova, jedinstvenom političkom organizacijom, pa i svojevrsnom disciplinom u provođenju aktivnosti, voditelji narodnog pokreta namjeravaju uspješnije ostvarivati ciljeve na političkom, gospodarskom, kulturnom planu, pa i u vjerskim pitanjima, kao što je problem slavenskog liturgijskog jezika u bogoslužju.³⁴

32 William M. JOHNSTON, *Austrijski duh, Intelektualna i društvena povijest 1848.-1938.*, Zagreb, 1993., str. 62.-69., 107.-108.

33 B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, n.dj., str. 43.-44.

34 Kao ilustracija mogu poslužiti istupi Matka Mandića, na skupštinama Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri. Primjećuje se i razlike u pogledima i stavovima starijih, u odnosu na pripadnike mlađe generacije hrvatskih istarskih javnih radnika. Na skupštini Političkog društva u prosincu 1905. u Puli, odvjetnik Ivan Zucco govorio je o pokretu u Austro-Ugarskoj za provedbom nove izborne reforme za Carevinsko vijeće u Beču. Naveo je: «Osobito valja istaknuti da je pitanje organizovanog radništva, koje je u borbi za isto dalo već i svoje krvi što je potekla ulicama Praga, Brna, Lavova i Beča. A sjajna radnička manifestacija od 28. novembra t. g. na dan otvorenja carevinskog vijeća zapečatila je zavjeru najširih slojeva pučanstva, da se to pitanje imade riješiti čim prije na zadovoljstvo puka». I dalje: «Hrvatska stranka u Istri mora

Uvijek se može postaviti pitanje uspješnosti rada i postizanja rezultata. Inače, nakon izbora za bečki parlament 1907., doći će do raskola unutar radničkih redova pogotovo kada se u Puli ustanovljuje «Narodna radnička organizacija», pod okriljem hrvatsko-slovenske narodne stranke.³⁵

Za shvaćanje odnosa, stavova, pogleda, istarskih narodnjaka prema socijalistima, može poslužiti komentar u «Našoj slogi» od 13. srpnja 1903., članak «*Spasitelji trpećeg radništva!*». Tako komentator piše, da dok se socijaldemo-

---

objeručke prihvatiti pokret za jednako, izravno, tajno izborno pravo. Ta je stranka nikla iz puka te se razvija i radi u puku a za puk. Među nama nemijske biti klika niti pokvarenih oltarića: mi moramo prenesti u naš puk gibanje za sveobće pravo glasa. Osobito se mora zainteresovati naš narod u Istriji za pokret radi preosnovanja izbornog prava za pokrajinski sabor gdje se stvaraju prvi uvjeti našeg javnog života i od kuda žalibože do danas bježe naš narod najžešći led. Neprijatelja ima dosta; ali snaga puka će ih pobijediti. I košto je smiješan nastup visoke gospode u takozvanoj «gospodskoj kući» u Beču (gornji dom bečkog parlamenta, opaska autora), gdje se je vladu pozivalo da vojenom silom uguši pučki pokret-kao da vojnici nisu sinovi istoga puka-tako će se skršiti i protimba talijanske gospodujuće stranke kod nas u Istriji. Ova bo stranka se je prva oglašila da ne prihvaća sveobćeg jednakog prava glasa, ako joj se prije ne osigura njezin posjed; kao da lupež i tat imaju pravo pisati obranu svojeg «posjeda» vrhu ukradjene ili lupeški stečene stvari. Osim istarskih «liberalnih» Talijana, koji si vide izmicati tlo ispod nogu usljed nastupa mladijih elemenata i radničkog življa okupljenog u socijalističkoj stranci, hrvatski narod imade velike neprijatelje u današnjem pokretu jedino kod onih vajnih Magjarona u Banovini, svačijih kreatura i podrepnica, što već desetke godina mrcvare jadni narod u Hrvatskoj». Nakon Zucconova govora Mandić je izjavio «da je socialistička stranka u Trstu usporedna sa lažiliberalnom židovskom strankom. Dapače nekoji talijanske vodje javno priznaše da je talijanska stranka na umoru i stavili su predlog da se spoji sa socialističkom strankom. Čitao sam da je jednaka u tomu i socialistička stranka u Puli, koja se slaže sa vladajućom talijanskom klikom! Ti elementi uvijek su se do sada pokazali protivnim nama, premda je naša stranka i svi mi najveći socijalisti, te ako nam puste u miru vjeru i narodnost, mi smo veći socialisti od njih». «Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri», Naša sloga, Pula, 22. XII. 1905.; Iz govora Matka Mandića, predsjednika Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, na skupštini u Puli 20. lipnja 1912.; «Kaže da među Hrvatima i Slovincima u Istri nema stranaka, nego u novije doba su se pojavile samo struje, većinom osobnih načela, radi čega je i bio na zadnjoj skupštini izabran poseban odbor, da te struje izgadi, složi. Ističe važnost današnje skupštine, koja ima da svakoj struji izbje oružje iz ruke te pravi u buduće smetnje u našim redovima. Naš program- veli- jest samo hrvatski, program Dobrile, Vitezića i njihovih sumišljenika. Obzirom na naš težki položaj u Istri, treba da ne stane svakog nesporazumka i ni jednoj struji dopustiti, da još više oteščava i izrabljuje taj položaj, nego moramo svi složno nastupati, te zastupati stari naš program, koji je samo hrvatski», «Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri», Naša sloga, Pula, 27. VI, 1912.

35) Tone PERUŠKO, «Hrvatski narodni pokret u Istri», *Istarski zbornik 1949.*, Zagreb, 1949., str. 57.-58.; L. TRAMPUŽ, n.dj., str. 101.-102.

krati bore za jednaka prava radništva i seljaštva, dok se zauzimaju za duševni i tjelesni napredak nižih i zanemarenih slojeva, dok napadaju tlačitelje radništva, bogataše, veleposjednike, veleobrtnike, tada oni moraju uživati priznanje svakog čestitog čovjeka. No ako se nađe neki čovjek koji ne puše s njima u isti rog, pa bio taj i najpošteniji čovjek, čovjek koji ima tu manu da poštuje svačije vjersko i narodnosno uvjerenje, takav čovjek gubi kod njih svako priznanje i odobravanje. «Velika je pogriješka u kolovodja socijalističke stranke u naših stranah, što misle, da čovjek nemože biti poštenim ako nije u njihovoj stranci, i što si utvaraju da su jedino oni pravi prijatelji trpećih slojeva pučanstva i doslijedno njegovi jedini spasitelji. Dalnja je njihova pogriješka, što neznadu ili neće da poštuju ni tudja vjerska uvjerenja ni narodnosne ljubavi i osvjedočenja. Ovo posljednje tiče osobito onih vodja te stranke, koji potekoše od naše krvi, dočim su njihovi drugovi talijanske krvi od pomoći i od podpore takozvanoj talijanskoj naprednoj stranci.³⁶ Oni se priznavaju talijanskimi socijalisti, dočim su naši socijalisti međunarodni, tj. bez ikakve narodnosti».

Jedno od pitanja koje je posebno interesiralo socijaldemokrate u Austriji, je opće izborno pravo. Socijaldemokrati i predvode borbu za uvođenjem općeg, izravnog, tajnog prava glasa za bečki parlament.³⁷ Ali se zalažu za uvođenje takvog prava i kod zemaljskih izbora. Socijaldemokrati u Puli pokreću zborove na kojima se zahtjeva uvođenje općeg prava glasa u zemaljski sabor. Na tim zborovima sudjeluje i prvak talijanskih socijalista u Trstu V. Pittoni.³⁸ Jednom takvom zboru sudjelovali su i predstavnici hrvatsko-slovenske manjine u Istarskom saboru. Tematika socijalističkog sastanka u Puli, 26. listopada 1903., interesantna je, jer stavove iznose socijalisti, ali i Matko Laginja kao jedan od prvaka istarskih narodnjaka. Prvak tršćanskih socijalista Pittoni navodi da su okolnosti u svim pokrajinama gotovo iste, kritizira državu i vladu jer podržava jednu narodnost protiv druge, i samo tako u njihovom međusobnom klanjanju može se održati. Socijalisti nemaju nikakvog razloga podržavati tu vladavinu, već moraju raditi za sebe. Kritizira liberalne stranke, koje rade protiv radništva, protiv napretka i prosvjete puka. Napada talijansku liberalnu stranku u Istri, koja da je neprijateljica svakog napretka. Ona ne daje škole puku, ona hoće da puk uvijek bude u tmuni, jer to ugađa težnji i koristi

36 Misli se na talijansko nacionalno-liberalnu stranku.

37 W. M. JOHNSTON, n.dj., str. 107.

38 «Za sveobće pravo glasa», *Naša sloga*, Pula, 6. VIII., 1903.

građanske gospode. Njezino postupanje karakterizira zakon o školskim taksama, kojeg je uvela u Istri. Groznijeg zakona da se ne može pomisliti. On je Talijan i kao takav želi da njegov narod napreduje, ali isto tako želi napredak i ostalih narodnosti, da si u prosvjeti i napretku mogu svi stisnuti desnice. Ističe na kraju da se socijalisti zalažu kako sve narodnosti, kako svi moraju uživati opće i tajno pravo glasa. Zatim je istupio Laginja. Borba hrvatske i slovenske stranke u Istri ide za tim, da osim ekonomskih i prosvjetnih koristi, stekne svom narodu i jednakopravnost. Stranka je bila i uvijek će biti za proširenje prva glasa. S njezine strane je i došao prijedlog, da se naloži Zemaljskom odboru neka podnese dotični prijedlog zakona, pa je ona pripravna za njega glasovati. Ali budući je ona u manjini, to ona ne odlučuje već mora čekati većinu. Laginja navodi da narodna stranka u svojoj borbi u Saboru provodi opstrukciju, a ako bi se na prvoj sjednici Sabora podnijela osnova zakona o proširenju izbornog prava, saborska manjina će za taj prijedlog, i samo za taj prijedlog, napustiti opstrukciju. Iako je na sastanku izjava Laginje naišla na odobravanje, on je morao slušati i kritike. Tako da on pripada stranci koja je u manjini u Saboru, ali da isto takva stranka u Dalmaciji ima većinu, a ona nije učinila ni koraka za sveopće pravo glasa. I s obzirom na svećenike iz redova hrvatsko-slovenskih zastupnika, da se svećenici ne bi trebali baviti politikom, već drugim stvarima. Pittoni je uzvratilo Laginji, da ni slavenska stranka nije bolja od talijanske, jer i ona postupa jednako ovoj, tamo gdje je ona u većini. Ona je isto građanska stranka i ima protivne interese u odnosu na socijaliste. Ona da bi mogla postići jednakopravnost jezika, ali neće, jer zna da bi time pao bečki centralizam. Gdje može, ona da se dogovara sa svojim protivnicima protiv socijalista.³⁹

Uoči općinskih izbora u Puli, na pripremnim izbornim sastancima 1904.g., koje organiziraju istarski narodnjaci, dolaze i istupaju socijalisti, ali kao njihovi protivnici. Između ostalog, socijalisti su optuživali narodnu stranku i Hrvate za klerikalizam.⁴⁰ Međutim, tek nakon izbora za Carevinsko vijeće 1907.g., dolazi do raskola u radničkim redovima, kada će hrvatsko-slovenska narodna stranka potpomoći osnivanje «Narodne radničke organizacije» u Puli.

39 «Socijalistički sastanak u Puli», *Naša sloga*, Pula, 29. X.1903.

40 «Puljsko-rovinjski kotar: Izborni sastanci», *Naša sloga*, Pula, 7. IX. 1904.; «Puljsko rovinjski kotar: Domaće stvari», *Naša sloga*, Pula, 15. IX. 1904.; «Puljsko-rovinjski kotar: Uzduž i poprieko», *Naša sloga*, Pula, 22.IX.1904.

Hrvatsko-slovenski predstavnici, M. Laginja, M. Mandić i V. Spinčić, na izborima za Carevinsko vijeće u Beču 14. svibnja 1907., izabrani su gotovo jednako jednoglasno u predviđenim izbornim kotarima, dok talijanski liberalni predstavnici nisu osvojili dovoljan broj glasova. Talijanski glasovi bili su razdijeljeni između nekoliko stranaka. Talijanski nacionalni liberali kao vodeća politička snaga kod Talijana, imali su konkurente u talijanskim kršćanskim socijalima i u talijanskim socijaldemokratiama, u kotarima predviđenim za talijansku stranu, ali i u kandidatima hrvatsko-slovenskih narodnjaka. Treba reći da su za narodnjaka Laginju, dolazili glasovi i iz redova talijanskih seljaka iz pulske okolice. To je svakako posljedica njegovog gospodarskog rada, ne samo za hrvatsko i slovensko seljaštvo, već i za talijanskog seljaka.⁴¹

Matko je Laginja ušao u druge izbore u pulskom i porečkom izbornom kotaru, predviđenim za talijansku stranu. U pulskom kotaru bio je kandidat talijanskih nacionalnih liberala Lodovico Rizzi, a u porečkom Matteo Bartoli, kod uži izbor 23. svibnja. Felice Bennati kao kandidat talijanskih liberala trebao je biti kod uži izbor, suprotstavljen predstavniku talijanskih kršćanskih socijala Pietru Spadaru, u koparskom kotaru.⁴²

Neposredno nakon izbora 14. svibnja, mnoge su se suprotstavljene strane počele pripremati za uže izbore, kojih je bilo i u drugim dijelovima Austrije. Idućeg dana, 15. svibnja, bečki centar socijalne demokracije donosi zaključak, da socijalni demokrati gdje neće samostalno istupiti sa svojim listama na užim izborima, moraju glasovati protiv klerikalaca. Temeljem toga zaključka talijanski socijaldemokrati u Trstu, svojim proglasom od 21. svibnja, pozvali su radništvo Trsta i Istre glasovati protiv slavenkih izbornih lista, jer da su one klerikalne. Otokar Rybař

41 M., «Izborne pobjede u Istri i u Trstu», Veliki Ćiril-Methodski koledar za prestupnu godinu 1908., Zagreb, 1907., str. 23.-32.; Ivan STARI, «Slavensko radništvo i prijeratna socijalistička stranka», *Edinost* 1876.-1926., *Popolnjen in preurejen ponatis jubilejne številke*, Trst, 1926., str. 37.-38.; D. ŠEPIĆ, Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907., n. dj., str. 418.-420., 422.; T. PERUŠKO, n. dj., str. 57.-58.; M. BALOTA, n. dj., str. 129.-130.; J. PERCAN, n. dj., str. 130.-140.; L. TRAMPUŽ, n. dj., str. 101.-102.; god. 1899., utemeljio je M. Laginja talijanskim seljacima u Vodnjaju zadrugu, odn. posujilnicu /Cassa rurale -Dignano/; B. MILANOVIĆ, Hrvatski narodni preporod u Istri II., n. dj., str. 202., 411.; «*Naša sloga*, od 11. II. 1897., u vezi kandidature Matka Laginje za Carevinsko vijeće u Beču ističe njegov gospodarski rad, a između ostalog navodi i ovo: «Isti talijanski puk u gradovih Istre, koji se bavi obradivanjem zemlje, danas već priznaje, da je zastupnik dr. Laginja prvi zagovornik istarskog poljodjelca. Za to ga poštuje ako ga i ne ljubi».

42 ISTO.

bio je na čelu liste u Trstu, a Matko Laginja predviđen za pulski i porečki kotar. Pomoću socijalističkih glasova na užim izborima, pobijedili su talijanski liberalni kandidati, ali je kod slavenskog radništva zbog takve situacije izraženo nezadovoljstvo. Nastupio je raskol unutar radništva, ali i u sindikalnim organizacijama.⁴³

U koparskom kotaru kod užih izbora, izabran je P. Spadaro predstavnik talijanskih kršćanskih socijala, F. Bennati se naime povukao. Kršćansko-socijalna stranka kod talijanskog stanovništva imala je pristalice u Izoli, djelom u Kopru i Piranu, djelomično u Trstu. U Rovinju je imala pristalice u redovima seljaštva. Povjesničar Bernardo Benussi navodi kako je tu stranku podržavao tršćanski biskup Nagl.⁴⁴

Nastupom talijanskih socijalista povodom užih izbora 23. svibnja, slavensko radništvo je nezadovoljno, i ubrzo poslije izbora započinje se u njegovim redovima razgovarati o novoj sindikalnoj organizaciji, po uzoru na češke sindikalne organizacije. Niti vodstvo hrvatsko-slovenskih narodnjaka nije odobravalo nastupanje socijaldemokrata, pa će uslijediti utemeljenje sindikalne «Narodne radničke organizacije» u Puli. Nešto prije organizacije u Puli, ustanovljuje se u Trstu «Narodna delavska organizacija». Organizacija je utemeljena i u Voloskom 1911.⁴⁵

U drugoj polovici srpnja 1907., JSDS za Sloveniju upućuje u Istru svog izaslanika radi utemeljenja samostalne organizacije. U Puli je 18. kolovoza održan zbor jugoslavenskih socijalista, u cilju ustanovljenja političke organizacije za pulski izborni kotar. Istoga dana 18. kolovoza, u Trstu je bio ustavni zbor «Narodne delavske organizacije». Prva pokrajinska konferencija JSDS za Istru održana je u Puli 22. prosinca 1907. godine.⁴⁶

«Narodna radnička organizacija» u Puli koja se oslanjala na stranku hrvatsko-slovenskih narodnjaka, biti će u idućim godinama u stalnim sukobima sa JSDS za Istru. Isto tako socijaldemokrati su veoma oštro napadali M. Laginju i *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri*.

«*Glas radnog naroda*», glasilo istarsko-dalmatinskih socijalista, pokrenut 1910., želi objasniti zašto je došlo do

43 ISTO.

44 B. BENUSSI, *L' Istria nei suoi due millenni di storia*, n. dj., str. 590.; F. BARBALIĆ, n. dj., str. 110.

45 J. J. BAZELI, «Narodna radnička organizacija u Puli», *Jadranski kalendar 1935., Izdanje Konzorcija lista «Istria», Glasila Saveza jugoslavenskih emigranata iz Julijske Krajine u Zagrebu*, uredio Tone Peruško, str. 160.-162.; I. STARI, n. dj., str. 37.-38.; T. PERUŠKO, n. dj., str. 57.-58.; Historijski arhiv KPJ IV., n. dj. str. 215.-220.; L. TRAMPUŽ, n. dj., str. 102.-103.; F. BARBALIĆ, n. dj., str. 148.

46 ISTO.

razjedinjenja hrvatskih radničkih redova. Glasilo ističe kao problem podijeljenost radništva u Istri. Jedan dio organiziran je u sklopu Talijanske socijaldemokratske stranke, a dio se priključio Talijanskoj kršćansko-socijalnoj stranci. Radništvo je organizirano u Jugoslavenskoj socijaldemokratskoj stranci, a dio u novonastaloj «Narodnoj radničkoj organizaciji». Dala je poseban položaj istarskog hrvatskog radništva. Hrvatsko-slovenska narodna stranka do tada nije uspjela zavladata u Pokrajinskom autonomnom tijelu, zemaljskom saboru, uslijed čega je njezin program s mnogo demokratskih karakteristika sobom povukao dio hrvatskog radništva i time usporio diferencijaciju društveno-političkih snaga. Ali, čim je socijalistički pokret, naročito u Trstu, posljednjih godina počeo ostvarivati rezultate, objašnjava «*Glas radnog naroda*», ugrožene hrvatske i slovenske stranke pristupaju osnivanju «Narodne radničke organizacije», nacionalno opredijeljene s građanskim političkim nazorom.⁴⁷

Jedna od najoštrijih kritika upućena na narodnu stranku, narodnjačko vodstvo i na M. Laginju, je iz vremena pred zemaljske izbore 1914. Internacionalna JSDS za Istru, donosi proglas datiran sa Pulj, 7. svibnja 1914., u kojem se optužuje *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri*, kako sistematski provodi klerikalno zarobljavanje puka našeg jezika u Istri. «Politika klerikalizirane hrvatske smjese, koja pod krinikom patriotizma svojom opstrukcijom prijeći rad sabora prepuštajući zemlju, da stoji bez najprećih potreba kao što su ceste, putevi, škole, bunari, vodovi i slično, mora se najoštrije osuditi biranjem i agitacijom za soc. dem. kandidate. Politici raspirivanja mržnje protiv naroda talijanskog jezika, s kojim nam je sudjeno živjeti u ovoj pokrajini i pod istim krovom, treba da suprotstavimo politiku bratstva i sporazuma, narodnog mira i složnog rada za zajedničke gospodarske, političke i kulturne probitke puka. Sramotno zazivanje komesarijata, na što se usudila javno i otvoreno hrvatska smjesa na usta vodje joj Laginje, moramo da suprotstavimo zahtjeve najširih političkih sloboda, u prvom redu zahtjev za opće, jednako, tajno i proporcijalno pravo glasa za sabor i općine, kao jedinom lijeku protiv opstrukcija za nacionalističke trice i kaprice, te tim skopčanim gospodarskim trzavicama u zemlji, od kojih najteže posljedice ne snose gospoda, već široki slojevi puka, radni narod.»⁴⁸

47 Vjekoslav BRATULIĆ, «Glas radnog naroda», Glasilo istarsko-dalmatinskih socijalista (1910.), *Riječka revija* 1., Rijeka, 1959., str. 30.-36.

48 *Historijski arhiv KPJ IV.*, n.dj., str. 226.-228. Proglas je donijet iz lista «Slobodna riječ» od 9. V. 1914., glasila Socijaldemokratske stranke

Socijaldemokrati su očito bili ogorčeni na poduzimanje opstrukcije, na metodu rada koju su narodnjaci u Saboru primjenjivali, optužujući ih da zbog toga zemlja ekonomski i kulturno stradava. Ali oni su mogli poznavati tadašnji parlamentarni i van parlamentarni rad hrvatskih narodnjaka na ekonomskom i kulturnom planu, rad na onim problemima koji su tu upravo i navedeni. Zbog metode opstrukcije, koja je uobičajena u borbi manjine s većinom, ne može se prelaziti preko rada kojeg su narodnjaci provodili na političkom, gospodarskom i kulturnom planu, koji uvijek i nije morao biti uspješan. Matko Laginja bio je zagovornik tzv. «politike mira», kojom je prema namjerama bečke vlade trebalo doći do suradnje i sporazuma između talijanskih i hrvatsko-slovenskih nacionalnih predstavnika. Ali jednakopravnost u javnom životu, u tadašnjim društvenim okolnostima, narodnjaci su mogli ostvariti samo ako na to sporazumno pristanu odlučujući na talijanskoj strani, talijanski nacionalni liberali. Oni su 1908., pristali na tek djelomičnu demokratizaciju izbornog zakona, a niti u idućim godinama kada se pregovaralo talijanski liberali se ne žele odreći svog odlučujućeg utjecaja u javnom životu. Razloge već spomenute Laginjine izjave pred Carem 11. prosinca 1913., a koju socijaldemokrati optužuju, treba prvenstveno tražiti u nemogućnosti da se parlamentarnim i legitimnim radom postigne jednakopravnost. I optužba za klerikalizam narodnjačkog vodstva *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*, u kojem su se nalazili svećenici, više je odraz stranačkog sukobljavanja na nivou Austrije između kršćanskih socijala tada već pokojnog K. Luegera i socijaldemokrata V. Adlera.

Izbori za Istarski sabor 1914., donose talijanskim nacionalnim liberalima 23 mandata, hrvatsko-slovenskim narodnjacima 19 mandata, 1 mandat talijanskim kršćanskim socijalima i 1 mandat talijanskim socijaldemokratima. Unutar narodne stranke, kako je već navedeno, kombiniralo se, da bi se možda ostvarila većina u Saboru, pri tom računajući na tri virilna glasa istarskih biskupa, glas talijanskih kršćanskih socijala i glas talijanskih socijaldemokrata. Istodobno se postavlja i dvojba, da li bi ta kombinacija mogla funkcionirati. S obzirom na spomenuti izbori proglas jugoslavenskih socijaldemokrata, i s obzirom na njihovu suradnju s talijanskim socijaldemokratima, teško da bi kombinacija narodnjaka od strane socijaldemokrata bila prihvaćena.

Hrvatske i Slavonije; Gotovo identičan primjerak ovog proglaša u: *RO Vjekoslava Spinčića*, kutija 50., ali ovdje pod drugim datumom, Pulj, 25. svibnja 1914.

Rezultati narodnog pokreta na političkom, nacionalnom, kulturnom planu, u mnogome su ovisili o gospodarskoj organizaciji koja je u Istri pred svjetski rat uglavnom bila izgrađena. Uspostavljenjem zadružnih organizacija raznog tipa, omogućilo je suzbijanje lihve i stvaranje ekonomske neovisnosti od talijanskih veleposjednik i trgovaca, ali su gospodarsku krizu najsiromašniji seljaci, sitni posjednici, koloni, još uvijek osjećali. Sveukupno, zadružne organizacije ostavile su znatnog utjecaja na seljaštvo u izražavanju vlastite volje kod državnih, pokrajinskih i općinskih izbora.

Matko Laginja je u svojoj aktivnosti, gospodarskom problematikom stalno zaokupljen.

Neposredno nakon ulaska u Istarski sabor 1883., Laginja započinje s borbom protiv tzv. *ezone* ili *rasteretnog duga* (esenero del suolo = rasterećenje zemlje).

Ukidanjem feudalnih odnosa austrijska vlada je u razdoblju od 1848. većim brojem zakona odredila visinu i modalitete obeštećenja bivšim zemljišnim posjednicima. U biti, vrijednost feudalnog posjeda pretvorena je u kapital. Visina zemljišnog kapitala izračunavala se na bazi čiste prirodne rente. Odlučilo se da teret obeštećenja podjednako snosi država, pokrajina i bivši seljaci kmetovi, koji su postali sitni zemljišni posjednici. Tako bivši feudalci nisu izgubili svoja prava, nego su ona od njih otkupljena.

Teret isplate koji je pao na leđa istarskih seljaka trebao je biti izvršen do 1875., ali se to nije ostvarilo. Pokazalo se kako dug premašuje platežnu sposobnost seljačkog posjeda, koji su opterećivali i redovni porezi. Bio je 1851. ustanovljen poseban zemljišno-rasteretni fond za Istru, ali obaveze do 1875. nisu izvršene, osobito zbog kamata od zaostatka. Uz to, seljački posjed nije se mogao osloboditi svog prirodnog gospodarstva te se kasnilo sa uplatama, a obaveze su se povećale. Bit će određeni i naknadni rokovi plaćanja za pojedine istarske kotare.

Kada je Laginja u Saboru vodio rasprave o *ezone*, govorio je da se on ukine, i to je bio njegov maksimalan zahtjev, ali u diskusijama je predlagao i da *ezone* preuzme pokrajina, a da bi joj dužnici otplaćivali samo neukamačenu glavnica. Konačno je 1894.g., odlukom Sabora u Poreču i bečke vlade, otpisan preostali dug dužnicima pa je tako dugogodišnja borba Laginje i ostalih hrvatskih predstavnika u Istarskom saboru oko ovog problema završena.⁴⁹

49 Zvane ČRNJA, «Uloga ezone u zaoštavanju nacionalnog sukoba

Seljački posjed u Istri ugrožavalo je lihvarstvo. *Ezo-nerski* dug pogodovao je razvoju lihvarstva. Sitni seljački posjed u Istri, na kojem je bilo izraženo prirodno gospodarstvo, osjećalo je potrebu za novcem, pa su se seljaci zaduživali.⁵⁰ Zadrugne organizacije koje su se započele ustanovljavati na kraju XIX. st. Imale su ponajprije svrhu potpomoći seljačkom staležu kako se riješiti zaduženosti, kako iskorijeniti lihvarstvo.⁵¹

Kreditne, odnosno novčane zadruge u Istri ili šire u tadašnjem Austrijskom primorju, bile su uglavnom tzv. „deličevke“ i tzv. „rajfejsenovke“, koje su bile prilagođene sredini i uvjetima u kojima su trebale djelovati. Prve su nazvane po njemačkom narodnom ekonomu Hermanu Schultzeu iz Delitzscha (Franz Herman Schultze 1808.-1883.), a druge po Nijemcu Fridrichu Raiffeisenu (Fridrich Wilhelm Raiffeisen 1818.-1888.). „Deličevke“ su ustanovljene na podlozi ograničenog jamstva, tako da svaki zadružnik jamči s točno određenom svotom za moguće dobitke zadruge. Kod drugih je jamstvo neograničeno. Svi članovi zadruge preuzimaju obavezu da će čitavom svojom imovinom jamčiti za obaveze organizacije. Poslovanje im se zbog manjih udjela nije temeljilo na kapitalu nego na kreditu za koji solidarno i neograničeno jamče svi zadrugari. Djelokrug zadruge bio je malen, i obično je jedna zadruga djelovala u jednoj župi ili općini. Na tako malom području članovi zadruge dobro se poznaju, što je bilo važno jer se posebno vodilo računa o moralnim osobinama pojedinih zadrugara. U pravilima (društva za štednju i zajmove) ističe se da rasipnik, pijanac, lihvar (oderuh), ne smiju biti primljeni u društvo. I dok su „deličevke“ nastale na podlozi liberalizma kao sklopa širih društveno-ekonomskih odnosa, „rajfejsenovke“ nastaju na podlozi kršćansko-socijalnog nazora. „Deličevke“ su po svom kapacitetu bile jače zadruge, i u njima su se udruživali najčešće obrtnici i trgovci, dok je seljaštvo bilo organizirano u „rajfejsenovkama“ koje su bile brojnije, i prevladavale su na istarskom selu.⁵²

u Istri», *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zbornik*, Zagreb, 1969., str. 337.-347.

50 ISTO.

51 Vjekoslav ZIDARIĆ, *Zadrugarstvo u Istri i Matko Laginja, Riječka revija*, 2., Rijeka, 1952., str. 76. -78.

52 Aleš UŠČENIK, *Socijologija*, Ljubljana, 1910., str. 308.-309., 466.-468., 475., 503., 690., 721.; Vjekoslav ZIDARIĆ, «Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu», *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zbornik*, Zagreb, 1969., str. 457.-464., 474.; Željko KLAJĆ, «Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadrugnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj XIX. i početak XX. st.)», *Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*,

Karakteristično je za istarske zadruge da su po svoj organizacijskoj strukturu i načinu poslovanja mogle predstavljati određenu kombinaciju zadruženih sustava.⁵³ Zadrugarstvo se u austrijskom dijelu Monarhije počelo prije razvijati nego u Ugarskoj, na što upućuje tadašnje moderno zadružno zakonodavstvo u Austriji. Austrijska vlada podupirala je zadružni pokret. Istarske kreditne zadruge, a i druge zadružne organizacije u svojim pravilima se pozivaju na zadružni zakon od 9. travnja 1873. Poslovne knjige kreditnih zadruga bit će uređene prema knjigama kakve su tada rabila ovakva društva u Donjoj Austriji.⁵⁴

Nekako u isto vrijeme s ukidanjem ezonerskog duga, vodstvo nacionalnog pokreta započelo je s ustanovljenjem zadružnih organizacija. Istarska posujilnica u Puli uspostavljena je 1891. započela je svoje djelovanje u odvjetničkoj pisarni Matka Laginje, a njezina podružnica u Pazinu utemeljena je 1895. U prvo vodstvo „Istarske posujilnice“ načelnikom je izabran Matko Laginja, a zamjenikom Konrad Janežić. Laginja je bio dugogodišnji voditelj „Posujilnice“, koja će postati najvećim hrvatskim novčanim zavodom u Istri. „Posujilnica“ je djelovala u vidu ustanovljenja novih, po svom kapacitetu manjih kreditnih zadruga, pogotovo na istarskom selu. Za Pazinštinu svakako je značajno utemeljenje podružnice u Pazinu, koja je započela svoje djelovanje u odvjetničkoj pisarni Dinka Trinajstića. „Istarska posujilnica“ u Puli sa svojom podružnicom u Pazinu, djelovala je s ograničenim jamstvom.⁵⁵

I „Posujilnica“ u Voloskom, ustanovljena 1897., djelovala je s ograničenim jamstvom. U njezinom radu sudjeluju odvjetnici Konrad Janežić, Andrija Stanger, Ivan Pošćić, Matko Trinajstić. Istarski narodnjaci, odvjetnici kao javni radnici, bavili su se i gospodarskim pitanjima, pa tako sudjeluju u radu zadružnih organizacija. K. Janežić /Janežić/

-
- 53 Hrvatska čitaonica u Pazinu, Zbornik radova, Pazin, 1999., str. 221.-223.
- 54 V. ZIDARIĆ, Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu, n. dj., str. 463.; Sačinjavale su «neku kombinaciju Schulze-Delitscheva i Vošnjakova sistema, a donekle i sistema gospodarskih društava, zatim zadruge s neograničenim jamčenjem uz sistem Reifeisena i po sistemu Wolemborga, tj. po uzoru talijanskih kreditnih zadruga «banchine» s manjim kapacitetom poslovanja».
- 54 Ž. KLAJČ, Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj XIX. i početak XX.st.), n. dj., str. 223.
- 55 Željko KLAJČ, «Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918.-1924.)», *Vjesnik Istarskog arhiva*, sv. 4.-5., god. 4.-5., Pazin, 1998., str. 88.-89.; ISTI, Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (krajem XIX. i početak XX. st.), n.dj., str. 224.-239.

bio je iz Kamnika u Sloveniji, sudjeluje u pokretanju „Posujilnice“ u Voloskom. U daljnjem radu okreće osnivanje po svom kapacitetu slabije zadruge, Društva za štednju i zajmove u Veprincu.⁵⁶

U radu zadružnih organizacija ističu se mnogi svećenici. Na prostoru Pazinštine istaknuti zadrugarski radnik bio je beramski župnik Josip Grašić. Bio je imenovan u vodstvo podružnice „Istarske posujilnice“ u Pazinu, Beramskog društva za štednju i zajmove, Beramskog mljekarskog društva i Gospodarskog društva u Pazinu. U radu Tinjanskog društva za štednju i zajmove, sudjeluje župnik Anton Kjuder. U radu Žminjskog društva za štednju i zajmove, sudjeluje župnik Pravdoslav Filiplić. U radu Kršanskog društva za štednju i zajmove sudjeluje Antun Zidarić. U Seoskoj blagajni za štednju i zajmove u Sv. Petru u Šumi, sudjeluje župnik Liberat Sloković.⁵⁷ U radu Malološinjskog društva za štednju i zajmove, sudjeluje svećenik Frane Kričić.⁵⁸ U radu Medulinskog društva Za štednju i zajmove, sudjeluje Luka Kirac, župnik u Ližnjanu.⁵⁹

U radu zadružnih organizacija isticali su se i predstavnici narodnjačkih hrvatskih obitelji u Istri.⁶⁰

U Istri kreditne zadruge osim naziva «posujilnica», najčešće nose naziv «društvo za štednju i zajmove» te «seoska blagajna». Slovenski pojam «posojilnica» u Istri se uvriježilo kao «posujilnica». Na promicanju zadružništva u Istri potpomagali su Laginju i njegove suradnike osnivači zadrugarstva u slovenskim zemljama. Laginja je bio povezan s jednim od utemeljitelja zadružnog pokreta u Sloveniji, Janezom Krekom. Zadružni savezi u Ljubljani i Celju preuzeli su istarske pokrajine u svoje članstvo, a M.

56 Ljubo BURŠIĆ, «Hrvatski advokati u Istri i Liburniji», *Odvjetnik*, IX., Zagreb, 1968., str. 209., 216.; Petar STRČIĆ, «Četiri krčka advokata u političkom životu Istri i Kvarnerskih otoka», *Odvjetnik*, IX., Zagreb, 1986., str. 240.-241., 248.; F. BARBALIĆ, n.dj., str. 78.; Voloski kotar: Iz Veprinca, «*Naša sloga*», Pula, 4. VI. 1903.; Kao primjer, oglasi Ravnateljstva Posujilnice u Voloskom objavljenim u volosko-opatijskom «*Narodnom listu*», od 18. XII. 1902.; 7. I.; 14. I.; 21.I.;28. I. 1904.

57 Ž. KLAJĆ, Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (krajem XIX. i početak XX. st.), n.dj., str. 223., 227., 239.

58 Željko KLAJĆ, «Lošinjanin Ambroz Haračić, Pisma Ambroza Haračića Vjekoslavu Spinčiću 1913.g.», *Istarska Danica*, 1997., Pazin, 1996., str. 106., 108.

59 *Ostavština Matka Laginje* u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Spisi koji se tiču gospodarskih i privrednih pitanja Istre (1889-1911), R-6255/XIII. Dalje: OML

60 Ž. KLAJĆ, Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (krajem XIX. i početak XX. st.), n.dj., str. 225., 228.-229., 235.-237., 241.-246., 251.

Laginja i J. Grašić ulaze u sastav Upravnog odbora Saveza u Ljubljani. Kada je 1903., uspostavljena Gospodarska sveza za Istru u Puli, istarske će zadruge biti učlanjene i u taj zadružni savez. Niti sve hrvatske, a pogotovo slovenske zadruge, nisu bile učlanjene u slovenske zadružne saveze u Ljubljani i Celju. Gospodarska sveza preuzima robno poslovanje, djelomice i zadružnu reviziju, dok financijsko poslovanje s kreditnim zadrugama ostaje i dalje pretežno u nadležnosti slovenskih zadružnih saveza. U prvi Upravni odbor Gospodarske sveze za Istru, izabrani su Matko Laginja kao predsjednik, Ivan Zucco kao zamjenik, a kao odbornici Šime Kurelić u Pazinu, Josip Grašić župnik u Bermu, Konrad Janežić u Voloskom, Fran Flego u Buzetu-Počekaj, Ivan Trinajstić župnik u Dobrinju, Matko Trinajstić u Voloskom, Ivan Lovrić u Malom Lošinju.⁶¹

Kreditne zadružne organizacije ne možemo pratiti samo u gospodarskom smislu, već su one potpomagale i razvoj kulturnih institucija, a svakako da su imale utjecaja na političke rezultate kod općinskih, zemaljskih i državnih izbora.⁶²

Treba napomenuti rad Matka Laginje u vezi talijanskog seljaštva, jer je imao utjecaja kod državnih izbora 1907. Iz redova talijanskih seljaka iz pulske okolice, dolaze glasovi za narodnjaka Matka Laginju prilikom izbora u Carevinsko vijeće u svibnju 1907. Laginja je potpomogao talijanskim seljacima u Vodnjanu utemeljiti posujilnicu, Cassa rurale di Dignano. Kako je tumačio Laginja, zadruga kod autonomnih oblasti nije nalazila na podršku. Na sjednici Istarskog sabora 13. studenog 1903. u Puli, spominje svoje pismo upućeno Zemaljskom odboru, u kojem navodi da će prestati biti nadzornik ove zadruge samo neka Zemaljski odbor dodijeli pomoć zadruzi, kako je već obećao zemaljski kapetan. Navodi da Zemaljski odbor ne dodjeljuje pomoć malim zadrugama po Istri, već od njih zahtjeva statute na talijanskom, da ljudi na selu ne poznaju potrebne stručne izraze u više jezika, a da bi ostvarili zahtjeve moraju uložiti dosta truda i snositi troškove. Na sjednici s Laginjom tada polemizira pogotovo prisjednik Zemaljskog odbora Innocente Chersich.⁶³

61 Ž. KLAJČ, *Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918.-1924.)*, n.dj., str. 89.-90.

62 Josip PERCAN, «Materijalni i kulturološki značaj Laginjinih istarskih posujilnica», *Prilozi zavičajju*, 4., Pula, 1986., str. 161.-174., Ivan BEUC, *Istarske studije, Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća*, Zagreb, 1975.

63 *Atti della Dieta provinciale dell' Istria*, Volume terzo, Parenzo 1904., str. 287.-310.; «Istarski sabor», *Naša sloga*, Pula, 17.XI.1903.; Istarski sabor, *Naša sloga*, Pula, 3. XII.1903.

Može biti zanimljiv i ovaj podatak. «Naša Sloga» od 1. lipnja 1904., navodi, da u Istarsku posujilnicu u Puli i njezinu podružnicu u Pazinu, ulažu novac i Talijani.

Jedan dopisnik u «Našoj slogi» od 3. rujna 1903., mogli bi pretpostaviti da je riječ o Laginji jer je dopis potpisan s «L», poziva na zajedničku akciju hrvatskog i slovenskog seljačkog puka sa talijanskim kmetovima, protiv talijanskog «camore», koji ugrožava čitavu Istru.

Osim novčanih, odnosno kreditnih zadruga, u Istri su djelovale i zadruge specijaliziranog karaktera. Bile su to nabavno-prodajne zadruge, gospodarska društva, koja su trebala postupno preuzeti trgovinu iz ruku trgovaca i prekupaca. Specijaliziranog karaktera bile su i neke produktivno-prodajne zadruge, kao mljekarske ili ribarske zadruge. Na prostoru Istre javljaju se i konzumne zadruge, one su uspjevale tamo gdje je bilo koncentrirano radništvo, na selu su se teže mogle razvijati.⁶⁴

Poslovanje istarskih zadruga u vremenu pred Prvi svjetski rat normalno se odvijalo osim vremena oko 1908., kada je aneksiona kriza izazvala priličnu paniku među ulagačima. Konačna bilanca istarskih zadruga do pred svjetski rat, bila je takva da je veći dio kreditnih zadruga bio aktivan, raspolagalo se štednim ulozima i rezervama, kojih je svota tada nadmašila ukupan iznos odobrenih isplaćenih zajmova.⁶⁵

Iako je pred svjetski rat izgrađena čitava mreža kreditnih zadruga, gospodarska kriza se još uvijek osjećala. Pogotovo su bili najugroženiji sitni seljaci, sitni zemljišni posjednici čije su se gospodarske teškoće pojačavale sušom i lošim godišnjim urodom.⁶⁶

VI.

Prvim svjetskim ratom prekinuti su dosadašnji procesi, u mogućem daljnjem političkom, nacionalnom, kulturnom, gospodarskom radu. Nastupit će potpuno novo stanje za istarsku pokrajinu, a Laginjina neposredna aktivnost na terenu u Istri prestaje.

64 V. ZIDARIĆ, Zadrugarstvo u Istri i Matko Laginja, n.dj., str. 77.; ISTI, Razvitak zadrugarstva i njegova uloga u narodnom preporodu, n.dj., str. 461.-461., 464., 469.-471.

65 ISTO.

66 I. BEUC, Istarske studije, Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća, n.dj., str. 155.-176., 182.-200., 211.-233., 239.-253., 260., 272., 283.-299., 303.-311.; Ž. KLAIĆ, Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (krajem XIX. i početak XX. st.), n.dj., str. 242.-243.

Laginja je predvodio zadružni pokret u Istri, i zato će on u vrijeme kada je živio u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, kao predsjednik Gospodarske sveze za Istru, voditi akcije kako bi se zainteresirali službeni krugovi u državi da novčano potpomognu istarske zadruge. Laginja je tada mogao djelovati posredno, preko Zadružnog saveza iz Trsta, koji je nakon I. svjetskog rata protezao svoju djelatnost na čitavu Istru.

Problem hrvatskih i slovenskih zadruga u tadašnjoj Julijskoj krajini, su neizmijenjene austrougarske krune. U svojim zapisima, Laginja je prikazivao pred kojim se problemima nalazio kao predsjednik Gospodarske sveze za Istru, kada su se zadruge našle odvojene od svojih zavoda, na prostoru Kraljevstva SHS, ali i u Austriji, i gdje su se nalazile pohranjene austrijske krune koje se nisu mogle promijeniti u talijanske lire.⁶⁷

Zadruge Gospodarske sveze nakon svjetskog rata potpast će pod okrilje Zadružnog saveza u Trstu, ulazeći tako u njegovo članstvo. Matko je Laginja iz Zagreba, odnosno Kraljevstva SHS vodio prepisku sa Savezom iz Trsta. Pogotovo je bio s njim u čestim kontaktima u vrijeme izmjenne zadružnih kruna, nakon sklopljenih Rimskih ugovora početkom 1924. Tada su neke bivše članice Gospodarske sveze, odn. one zadruge koje su imale uloge kod Sveze uspjele ostvariti promjenu određenih svota kruna u lire u odnosu 100 % prema 60 %.⁶⁸

Talijanske su vlasti svojim državljanima, kada su mijenjali krune u lire, to činile u dosta povoljnom odnosu s obzirom na stvarnu vrijednost ove valute nakon svjetskog rata. Položaj Gospodarske sveze za Istru nakon rata bio je prilično nesiguran. Budući da nije priznata talijanskim zavodom, nije niti mogla djelovati na terenu u Istri. Laginja je mogao djelovati samo posredno održavajući vezu s Zadružnim savezom iz Trsta, u čije članstvo ulaze nekadašnje članice Sveze. Općenito uzevši, Laginja nije mogao mijenjati bivše austrougarske krune u povoljnom odnosu, i u tome je bio problem ove institucije.⁶⁹

Bez obzira na to što su 1924. talijanske vlasti vršile zamjenu austrougarskih kruna Tršćanskom i Goričkom zadružnom savezom, to nikako ne znači da je problem egzistencije hrvatskih i slovenskih zadružnih organizacija u nekadašnjoj Julijskoj krajini bio riješen. Fašističke su vlasti

67 Željko KLAIĆ, «Matko Laginja i istarska emigracija», *Zbornik Kastavštine*, VII., Kastav, 1999., str. 141.-145.; ISTI, *Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918.-1924.)*, n.dj., str. 92.-104.

68 ISTO.

69 ISTO.

hrvatske i slovenske zadružne organizacije smatrale osloncem očuvanja gospodarske samostalnosti, ali i osloncem nacionalnih te političkih težnji hrvatskog i slovenskog naroda. Zato im se onemogućava rad i želi ih se priključiti u krug fašističkih zadruga. Godine 1928., 1929., 1930. i 1931. su vrijeme definitivnog podčinjavanja ovih zadruga pod fašističke, a samo su se rijetke gospodarske organizacije očuvale zahvaljujući svojoj gospodarskoj snazi (npr. Tršćanska štedionica i posujilnica te Trgovačko- obrtna zadruga u Trstu). Ukidanjem samostalnosti zadružnih organizacija fašistička vlast je htjela ostvariti čim bržu asimilaciju Hrvata i Slovenaca.⁷⁰

Matko Laginja bio je prvak i političar, ali i gospodarski djelatnik. Njegova pravna i politička aktivnost isprepliće se sa gospodarskom aktivnošću, u sve vrijeme njegove javne djelatnosti. Njegovo obrazovanje, njegovo iskustvo rada na gospodarskim problemima kao i na pravno-političkim, ukazuje da je on ovim sferama djelovanja davao isto značenje. Zato je bio svjestan dalekosežnih posljedica koje bi proistekle iz propasti hrvatskih i slovenskih zadružnih organizacija u nekadašnjoj Julijskoj krajini.

VII.

Izbijanjem svjetskog rata, Matko Laginja kratkotrajno prelazi u Opatiju, a zatim u Zagreb. Istra kao pogranična pokrajina postaje ratno područje, i mnoštvo ljudi preseljeno je u unutrašnjost Monarhije. Laginja je angažiran na ublažavanju tegoba istarskih izbjeglica.⁷¹

Kada je 3. studenog 1918. zaključeno je primirje između savezničkih sila i Austrougarske, Istra i istarski otoci bili su faktično priključeni novoosnovanoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba i nalazili se pod upravom Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. Predstavnici istarskih Hrvata u plenumu Vijeća bili su predstavnici Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, Đuro /Gjuro/ Červar, Josip Grašić i Šime Kurelić, a po pravu, kao zastupnici u Carevinskom vijeću u Beču, Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić. U središnjem su odboru Vijeća, Istru zastupali Đ. Červar, zamjenik mu je bio J. Gašić, i M. Laginja, koji je kasnije bio kooptiran. Dana 29. listopada Narodno vijeće je izabralo tajnika za

⁷⁰ Lavo ČERMELJ, *Slovinci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Ljubljana, 1965., str. 173.-174.; Lorena VANELLO, «Razmišljanja o istarskoj poljoprivrednoj stvarnosti u osvit 30-tih godina», Radnički pokret Labinštine 1921.-1941., sa širim osvrtom na Istru, *Labinski zbornik*, 2., Labin-Rijeka, 1981., str. 236., 239.

⁷¹ P. STRČIĆ, *Djelo Matka Laginje*, n.dj., str. 42.

Istru i Sloveniju Alberta Kramera, a 31. listopada imenovalo je Matka Laginju povjerenikom za Istru.⁷²

Povjereništvo za Istru djelovalo je i nakon proglašenja Kraljevstva SHS 1. prosinca 1918., a beogradska vlada ga je ukinula 10. travnja 1919. Odmah po talijanskoj okupaciji došlo je do prvog vala izgnanika i Laginja je kao povjerenik za Istru imao mnogo posla oko njihovog smještaja i zbrinjavanja.

Ukidanje Povjereništva za Istru pri zemaljskoj vladi u Zagrebu, u uskoj je svezi s vladinom politikom čvrste ruke, za koju se naročito zalagao ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević. Pozadina tog događaja jest sve izraženiji sukob Radićevog seljačkog pokreta i politike centralizma čiji je glavni zagovornik bio Pribičević. «Hrvat», glasilo Starčevićeve stranke prava od 12. travnja 1919., navodi da bi ukidanje Povjereništva Talijani u vanjskom svijetu mogli tumačiti našim odricanjem Istre, a da bi skrb za istarske bjegunce povjerena banu, a ne nekom istarskom prvaku, bio čin stranačke neuviđavnosti.⁷³

Istarska emigracija u Kraljevstvu SHS, imala je svoje nacionalne, političke i gospodarske uzroke.⁷⁴ Matko je Laginja u sve vrijeme djelovanja u Kraljevstvu SHS, radio na zbrinjavanju i potpomaganju emigranata. Iako su emigranti često prigovarali istarskim predstavnicima, zbog svog položaja u kojem su se našli, pa su tako prigovori bili i u njemu upućivani, Laginja je činio koliko je u danim okolnostima bilo moguće. Povrh toga, centralistički krugovi u Beogradu, zbog Laginjinih političkih pogleda neće imati povjerenje u njega, pa su i akcije koje je poduzimao u vezi Istre i emigranata nailazile na poteškoće. Laginjino opredjeljenje i rad u okviru Hrvatske zajednice, predstavlja suprotnost centralističkoj politici Svetozara Pribičevića i njegovih demokrata.⁷⁵

72 Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1920., str. 171.-175., 213.; Bogdan KRIZMAN, «Zapisnici središnjeg odbora «Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba» u Zagrebu», *Starine*, 48., Zagreb, 1958., str. 340.

73 Dragovan ŠEPIĆ, «Privremeno narodno predstavništvo Kraljevstva SHS i jadransko pitanje (1919.-1920.)», *Anali Jadranskog instituta*, sv. IV., Zagreb, 1968., str.154.-155.; Antun GIRON, «Laginja kao povjerenik Države SHS za Istru», *Ivan Matetić Ronjgov, Hrvatski istarski preporoditelji, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Zbornik*, 5., Rijeka 1996.-1997., str. 145.-151.; Željko KLAJČ, «Politički krug Matka Laginje od 1918. do 1930. godine», *Ivan Matetić Ronjgov, Hrvatski istarski preporoditelji, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Zbornik*, 5., Rijeka 1996.-1997., str. 169.-171.

74 Ž. KLAJČ, Matko Laginja i istarska emigracija, n.dj., str. 133.-164.

75 Željko KLAJČ, «Matko Laginja», *Istarska Danica* 1993., Pazin, 1992.,

Često su se pripadnici mlađe generacije emigranta opredjeljivali u Hrvatskoj za Demokratsku stranku, odnosno Samostalnu demokratsku stranku, vjerujući da će se pomoću izrazito režimske stranke uspješnije voditi borba protiv tadašnje Italije. Zato su iz redova istarskih emigranata koji su se opredijelili za Pribičevićeve demokrate, dolazili česti prigovori. Svetozar Pribičević nezadovoljan Laginjinim političkim postupcima, nastojat će smanjiti njegov utjecaj među emigrantima u Zagrebu. I dok su se predstavnici mlađe generacije emigranata mogli oduševljavati centralizmom, vjerujući da će se pomoću unitarnog Kraljevstva SHS uspješnije voditi borba protiv talijanskih imperijalnih pretenzija, dotle je Laginja iako je priznao monarhiju, promatrao državu kao ravnopravnu zajednicu u kojoj su se trebala poštivati legitimna povijesna prava. Jedinstvo i snagu Kraljevstva SHS Laginja je promatrao prvenstveno u vanjsko-političkim odnosima.⁷⁶

Istarski emigranti opredjeljivali su se za postojeće stranke u državi, pa su se i stranačke suprotnosti među njima ispoljavale. Istodobno mnogi su emigranti bili pristalice ideje «narodne sloge», ideje koju su oni prenosili iz svoje istarske sredine. U momentima kada se unutar emigrantskih redova vode oštre diskusije, istodobno su dolazili i zahtjevi za jedinstvom emigranata, pozivalo se na tradicije Jurja Dobrile, Matka Laginje i tradicije ćirilometodske družbe.⁷⁷

Matko je Laginja bio sudionikom mnogih diskusija, političkih, pravnih, gospodarskih. Njegovi stavovi povodom centralističkog Vidovdanskog ustava i povodom upravne podijele države, izazvali su reakciju ne samo režimskih glasila u Kraljevstvu SHS, već i reakciju hrvatskih glasila u Istri. Laginja je zapisao kako se on javno nije želio braniti, da nije nikakav separatist da ne bi kod Talijana bilo veselja povodom toga, ali da kao Istranin ima teških razloga oponirati vladi države kakva je sada.⁷⁸

Hrvatska zajednica Matka Laginje, pristupila je Hrvatskom bloku pod vodstvom Stjepana Radića, ali je Laginja izražavao bojazan da Zajednica ne izgubi svoju neovisnost. Isto tako Laginja nije odobravao apstinenciju Hrvatske republikanske seljačke stranke. Zalagao se za ulazak njezinih poslanika u parlament. Vjerovao je da bi sudjelovanje Seljačke stranke u parlamentu predstavljalo

---

str. 87.-90.; ISTI, Politički krug Marka Laginje od 1918. do 1930. godine, n.dj., str. 170.-185.; ISTI, Matko Laginja i istarska emigracija, n.dj., str. 133.-164.

76 ISTO.

77 ISTO.

78 ISTO.

jačanje hrvatskih pozicija u državi, ali i jačanje hrvatskog utjecaja prema Italiji.⁷⁹

U sve vrijeme svog života u Kraljevstvu SHS, Laginja je stalno zaokupljen istarskim, odnosno jadranskim pitanjem. Sigurno da je njegov mogući utjecaj u vezi rješavanja tog problema bio najsnažniji dok je bio imenovan banom, ili dok je bio imenovan voditeljem Savjetodavnog odbora za riječko pitanje. Međutim, istarski hrvatski političari nisu imali bitnog utjecaja kod sklapanja ugovora u Rapallu 1920., ili Rimskih ugovora 1924. Spinčić je izrazio svoje ogorčenje povodom Rapallskog ugovora ovako: «Istru se je u opće skoro svu predalo i prodalo, a da se je daleko držalo sve naše ljude, kad se je o njoj odlučivalo».⁸⁰ Matko Laginja piše 23. veljače 1921., povodom imenovanja Komisije za razgraničenje, predsjedniku vlade Nikoli Pašiću. Smatrao je da u radu Komisije moraju sudjelovati pojedinci, koji su po svom podrijetlu iz dotičnih krajeva. Predlagao je Ivana Zuccona, Dinka Trinajstića i Ivana Pošćića. Svi oni da dobro poznaju imenovanog na suprotnoj strani Francesca Salatu. Laginja nije uspio sa svojim prijedlogom.⁸¹ Razočarenje povodom gubitka Rijeke 1924., Laginja je prikazao u svom dnevniku: «Rimski pakt glede Rijeke koji je po mom shvaćanju, ili velika glupost ili veliki grijeh vlade prema državi, a pogotovo prema Hrvatima, dade se donekle i braniti, ali to s ministarskih stolica i sa strane nekolicine pojedinaca, koji će na Sušaku doći do koje bolje službe, tamo u Rijeci samoj i do veće trgovine, do boljeg najma kuće ili slično».⁸²

Nakon definiranja granice s Italijom, unutar istarskih emigrantskih krugova pokušava se obrazložiti i objasniti situaciju nastalom gubitkom jadranskih krajeva, ali i preispitati cjelokupno stanje te istodobno preispitati društveno-političku situaciju u Kraljevstvu SHS. Upravo će uslijediti godine kada će istarski emigranti kritički nastupiti, i kada se unitarno Kraljevstvo SHS među njima, neće više promatrati uvjetom za oslobođenje Istre.⁸³

79 ISTO.

80 Vjekoslav SPINČIĆ, *Moje izbjivanje iz Istre*, Zagreb, 1922., str. 41.-42.

81 OML, Laginja M., *Politička i odvjjetnička djelatnost u Jugoslaviji*, R-6256/I.

82 Željko KLAJČ, «Neki postupci carinskih organa Kraljevine SHS s Kraljevinom Italijom prema stanovništvu u pograničnoj zoni», *Istra*, 3., Pula, 1988., str.71., 80.

83 Tone PERUŠKO i dr., *Knjiga o Istri*, Zagreb, 1968., str. 54.; Andrej VOVKO, «Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933.», *Zgodovinski časopis*, št. 4., Ljubljana, 1978., str. 449.-473.; ISTI, «Delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine» v letih 1933.-1940.», *Zgodovinski časopis*, št.1., Ljubljana 1979., str. 67.-101.; Ž. KLAJČ, *Politički krug Matka Laginje od 1918. do 1930. godine*, n. dj., str. 180.

Matko Laginja bio je odgojen i školovan u pravnom sustavu Habsburške Monarhije (kasnije Austro-Ugarske); parlamentarizam stare Monarhije nije bio parlamentarizam Kraljevstva SHS. I dok su se predstavnici istarskih Hrvata u Austro-Ugarskoj Monarhiji, u svojoj društvenoj aktivnosti mogli pozivati na legitimnost i postizati određene rezultate, pozivanje na legitimnost u Kraljevstvu SHS, to je malo moglo značiti. Iza svih ključnih odluka stajao je regent, odnosno kralj Aleksandar. To je postajalo sve očitije kako se približavala 1929. Laginja i Hrvatska zajednica kojoj je pripadao, nisu to uvijek primjećivali. Ali i Laginja tijekom vremena postaje svjestan odlučujuće uloge beogradskih vladajućih krugova, pa odnosilo se to i na rješavanje cjelokupnog jadranskog pitanja. Svijest o tome da se vladajući krugovi u Beogradu iza kojih je stajao kralj Aleksandar, sporazumijevaju sa vladajućim krugovima u Rimu, dosta sporo je prodirala među istarske emigrante.

Godine 1925. Hrvatska zajednica se transformira, a Matko Laginja se povlači iz stranačkog života. To ne znači i kraj njegove društvene aktivnosti, tim više s njim kao političarom i dalje se kombiniralo. Jedan takav neuspjeh pokušaj dolazi od Ante Pavelića, prvaka Hrvatske stranke prava, kasnijeg ustaškog poglavnika, koji ga je želio uključiti u akciju osnivanja Hrvatske radikalne stranke.⁸⁴ Iako se Laginja povukao iz stranačkog života, on je nastavio aktivno djelovati. Od 1926., djelovao je u Zadrugi za izgradnju malih obiteljskih kuća i stanova, ustanovljenoj u Zagrebu iste godine. U njoj je bio aktivan do svoje smrti u ožujku 1930. godine.⁸⁵

Matko Laginja bio je dobro upućen u prilike u tadašnjoj Julijskoj krajini. Kada su boravili u Kraljevstvu SHS, njega su posjetili Ivan Stari, Fran Barbalić, Virgilij Šček, Božo Milanović, Marko Zlatić, Riccardo Zanella, Srećko Jop, Anton Daus, Ivan Maria Čok, Petar Radolović, Josip Wilfan i drugi. Zapisi tih razgovora mogu poslužiti za promatranje političkih, nacionalnih, gospodarskih, kulturnih prilika u Julijskoj krajini. Ali mogu poslužiti, pogotovo zapisi razgovora sa J. Wilfanom, za promatranje odnosa i položaja tadašnje Julijske krajine, i prema Italiji i prema Kraljevstvu SHS.⁸⁶

84 Hrvoje MATKOVIĆ, «Matko Laginja i Hrvatska zajednica», *Ivan Matetić Ronjgov, Hrvatski istarski preporoditelji, Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Zbornik*, 5., Rijeka 1996.-1997., str. 141.-142.

85 Ž. KLAJČ, Politički krug Matka Laginje od 1918. do 1930. godine, n.dj., str. 183.-184.

86 Željko KLAJČ, «Matko Laginja i Josip Wilfan u vremenu nakon Prvog svjetskog rata», *Zbornik društva za povjesnicu Klana*, sv.6., Klana 2001., str.47.-61.

MATKO LAGINJA I POLITIČKO-GOSPODARSKI PROBLEMI ISTRE U XX. STOLJEĆU

Ključne riječi: Matko Laginja, Istra, političko-gospodarski problemi

Željko Klaić
**Matko Laginja i
političko - gospodarski
problemi Istre u
XX. stoljeću**

Matko Laginja predstavlja simbol hrvatske nacionalne borbe u Istri na prijelazu iz XIX. u XX.st. Njegov je društveni angažman bio prvenstveno u tome da se hrvatsko seljaštvo oslobodi vlasti njemačko-talijanske birokracije te da se oslobodi veleposjednika i gradskih lihvara. Narodni pokret Hrvata i Slovenaca u Istri na kraju XIX. i početkom XX. st., postiže rezultate na političkom, gospodarskom i kulturnom plani, ali vodstvo pokreta nije nikad ostvarilo većinu u Istarskom saboru. Prvim svjetskim ratom prekinuti su dotadašnji procesi, u mogućem daljnjem političkom, nacionalnom, kulturnom i gospodarskom radu. Nastupiti će potpuno novo stanje za istarsku pokrajinu, a Laginjina neposredna aktivnost na terenu u Istri prestaje, jer se on seli u novostvorenu Kraljevinu SHS. Ipak, i u vrijeme kada je živio u Kraljevini SHS, kao predsjednik Gospodarske sveze za Istru, vodio je akcije kako bi se zainteresirali krugovi u državi da novčano potpomognu istarske zadruge. Laginja je bio stalno zaokupljen istarskim, odnosno jadranskim pitanjem.

MATKO LAGINJA E I PROBLEMI POLITICI ED ECONOMICI DELL'ISTRIA NEL XX SECOLO

Parole chiave: Matko Laginja, Istria, problemi politici ed economici

Matko Laginja fu giurista e uomo politico, ma il suo impegno si estende anche nell'ambito dell'economia. Nel corso di tutto il suo impegno, l'attività legale e politica è intessuta con quella economica. Fu sostenitore della cosiddetta politica della pace, spronata dal governo di Vienna, che doveva portare alla collaborazione e all'accordo tra la parte Italiana e quella Croato-Slovena.